

Uio • Universitetet i Oslo

Totalitære konspirasjonsteorier

Bruk av konspirasjonsteorier i Det tredje riket og Sovjetunionen

Andreas Tufte Fjellanger

Master i historie for lektorprogrammet

30 studiepoeng

Institutt for arkeologi, konservering og historie

IAKH

Universitetet i Oslo

Vår 2021

Andreas Tufte Fjellanger

2020

Totalitære konspirasjonsteorier: Bruk av konspirasjonsteorier i Det tredje riket og
Sovjetunionen

Andreas Tufte Fjellanger

<http://www.duo.uio.no>

Forord

Jeg vil rette en stor takk til min veileder dette semesteret, Øystein Sørensen, for å ha fått meg gjennom dette prosjektet i denne krevende perioden, gitt meg gode innspill og veiledning i arbeidet med denne oppgaven, samt inspirasjonen til oppgavens tema gjennom tidligere kurs ved UiO. Takk til min kone, Benedicte for støtte, og hjelp til å holde hodet kaldt og arbeide målrettet, til tross for kortere arbeidsdager under delvis nedstengning av barnehager og skoler. Takk til mine barn, Olav og Jonas, som gir meg andre ting å tenke på, og ellers fungerer som gledesspredere på hjemmekontoret. Sist, men ikke minst, takk til mine venner, kollegaer og familie som har støttet meg gjennom diskusjoner og på andre måter hjulpet meg til å kunne gjennomføre dette prosjektet. En spesiell takk til min bror, Martin, og onkel, Dag, for gjennomlesninger og innspill.

Andreas Tufte Fjellanger

Oslo, mai 2021

Sammendrag

Konspirasjonsteorier er et problem som ofte diskuteres i dagens samfunn, mye på grunn av internettets rolle i spredningen av disse, men de har like fullt vært med oss opp gjennom historien. I denne oppgaven ser jeg på hvilken rolle konspirasjonsteorier og subversjonsmyter spilte i to av 1900-tallets totalitære regimer, Hitlers Tredje rike og Stalins Sovjetunionen, gjennom problemstillingen: «Hvordan har konspirasjonsteorier og subversjonsmyter blitt brukt for å etablere og konsolidere makt i totalitære regimer?». Dette spørsmålet besvares ved å gå gjennom hendelser i Det tredje riket og Sovjetunionen, frem mot andre verdenskrig, som knyttes sammen med deres konspiratoriske forklaringer og subversjonsmyter.

Funnene viser at det er koblinger mellom regimenes maktovertagelse, maktkonsolidering og deres totalitære ideologi, og deres aktive bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Regimenes offisielle forklaringer på flere hendelser, som riksdagsbrannen i 1933 og attentatet på Sergei Kirov i 1934, er gjennomsyret av deres konspiratoriske tenkemåte og viser en instrumentell bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter i deres forsøk på å skaffe seg mer makt. Fiendene som ble forestilt i de ulike regimene er også svært forskjellige, fiendebildene bygges opp etter det samme mønsteret, men med under forskjellige lokale forhold og ideologier. Tankene om undergravende krefter innenfor regimenes egne landegrenser fordret en videre totalitær kontroll over sine innbyggere.

Innhold

Forord	ii
Sammendrag	iii
1 Innledning	1
1.1 Aktualisering	1
1.2 Problemstilling og avgrensninger	3
2 Tidligere forskning, konspirasjonsteorier og det totalitære	5
2.1 Tidligere forskning	5
2.2 Konspirasjonsteorier	6
2.3 Det konspiratoriske i det totalitære	8
3 Det tredje riket	13
3.1 Zions vises protokoller	13
3.2 Dolkestøtslegenden	15
3.3 Nasjonalsosialismens fiender	17
3.4 Riksdagsbrannen	20
3.5 'Krystallnatten'	22
3.6 Avslutning	25
4 Sovjetunionen	27
4.1 Sovjetunionens fiender	28
4.1.1 Ytre fiender	29
4.1.2 Indre fiender	31
4.2 Mordet på Kirov	35
4.3 Moskvaprosessene og terroren	37
4.4 Avslutning	41
5 Konspirasjoner i det totalitære	43
5.1 Det totalitære i det konspiratoriske	43
5.2 Fiender	44
5.3 Den paranoide formen	47

5.4	Avsluttende betraktninger	48
6	<i>Epilog</i>	51
6.1	Historiefagets rolle	51
6.2	Å tenke som en forsker	52
6.3	Oppgavens relevans i undervisningen	54
6.4	Kildene som inngang til arbeid med et historisk tema	57
6.5	Forslag til undervisningsopplegg	59
7	<i>Bibliografi</i>	63
8	<i>Vedlegg</i>	68
8.1	Utdrag fra <i>Mein Kampf</i>	68
8.2	Utdrag fra <i>Mein Kampf</i>	69

1 Innledning

1.1 Aktualisering

Konspirasjonsteorier, subversjonsmyter og fiendebilder har blitt brukt gjennom historien og er kanskje mer aktuelle enn noen gang. Nye fortellinger oppstår fremdeles, noen er gamle og lar seg ikke avlive. I dagens USA ser vi hvordan de to foregående presidentvalgene, og mellomvalget, ble preget av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Donald Trump brukte store deler av mellomvalget i USA i 2018 til å konstruere fiendebilder av ‘horden’ av innvandrere som skulle komme over den meksikanske grensen, med påståtte gjengmedlemmer og andre ‘fæle folk’ som skjulte seg i gruppen.¹ Konspirasjonsteoriene rundt QAnon har også fått spre seg blant tilhengerne til den forrige amerikanske presidenten, da disse teoriene hjelper å male fiendebilder av presidentens politiske motstandere.² I en annen konspirasjonsteori som kan sees på som en av forløperne til QAnon, ble det fremsatt teorier om hvordan en pizzarestaurant i Washington DC var et skalkeskjul for en satanistisk pedofiliring. ‘Pizzagate’ konspirasjonen koblet sammen presidentkandidat Hillary Clinton med anklager som minner om ‘blodmyten’ og andre gamle subversjonsmyter tradisjonelt rettet mot jøder. Under det som vanligvis skulle vært en fredelig maktovertagelse med innsettelsen av Joe Biden som ny president i 2021, fortsatte Trump å støtte seg til konspirasjonsteorier om hvordan systematisk valgjuks skulle ha forårsaket hans valgnederlag. Dette fortsatte så langt at Trump ble stilt for riksrett for annen gang, for å ha egget opp til voldelig opprør foran angrepet på Capitol Hill 6. januar 2021. I sin beskrivelse av hendelsene trekker CNN frem den nesten 60 år gamle artikkelen av Richard Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics», som beskriver hvordan de ‘nye’ og paranoide trekkene ved amerikansk virkelighetsforståelse fører til skadelig og konspiratorisk tenkning.³

Konspirasjonsteorier er ikke bare aktuelle i USA, de amerikanske teoriene kommer også hit. Vi har organisasjoner som ‘Alternativmedia.no’, som dekket stormingen av Capitol Hill med live kommentering av hvordan dette var en ‘falsk flagg’ operasjon. I Norge har vi også sett hva konspirasjonstenkning kan føre til i ekstreme tilfeller. Konspirasjonsteoriene som Anders Behring Breivik forfektet, ‘Eurabia’ og myten om den muslimske overtagelsen av

¹ Jeremy W. Peters, «How Trump-fed Conspiracy Theories About Migrant Caravan Intersect With Deadly Hatred,» *The New York Times*, 29.09.2018.

² Margaret Sullivan, «As the bizarre QAnon group emerges, Trump rallies go from nasty to dangerous,» *The Washington Post*, 01.08.2018.

³ Gregory Krieg, «Trump’s final days put the country at a dangerous crossroad,» *CNN*, 11.01.2021.

Europa, var bakgrunnen for hans angrep på regjeringskvartalet og Utøya 22. Juli 2011. Breiviks angrep har senere også vært til inspirasjon for andre høyreekstreme.⁴ Mye av det samme tankegodset var også å se hos Philip Manshaus som ble dømt for drapet på sin stesøster og et terrorforsøk med angrepet på Al-Noor moskeen i Bærum i 2019.⁵

På forskningsrådets konferanse om ekstremisme og terrorisme i 2015, la Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senterets) direktør, Guri Hjeltnes, frem behovet for et forskningsbasert fokus på mytedannelser rundt indre fiender.⁶ I forklaringen av dette trekkes bruken av subversjonsmyter frem som en sentral pådriver for ekstremisme, så vel som mytenes grunnlag for diskriminering og ekskludering. Politiets Sikkerhetstjenestes trusselvurdering for 2020 peker på at «Høyreekstreme viser i økende grad vilje til å bruke terror for å nå sine mål»⁷, og peker videre på at konspirasjonsteorier som omhandler en jødisk eller muslimsk maktovertagelse står sentralt hos flere. Internett trekkes frem som en radikaliseringsarena i disse miljøene i PSTs rapport. Spredningen av terroroppfordrende propaganda, samtidig som medlemmer av grupperinger som tar avstand fra vold i det offentlige, men fremmer hat, trusler og konspirasjonsteorier i sosiale medier, ses på som et spesielt problem.⁸ Usikkerheten i økonomien og arbeidsledighet på grunn av Covid-19 pandemien argumenteres for at kan ha en videre forsterkende effekt på radikaliseringen til høyreekstremisme.⁹

I sitt forord til en nytgivelse av *Mein Kampf* på norsk, skriver historiker Anders G. Kjøstvedt at konstruksjonen av fiendebilder, preget av konspiratoriske vrangforestillinger og demoniseringer, er et fellestrekk for nasjonalsosialismens jødehat og de moderne høyreekstremes muslimhat.¹⁰ Det som i dag sees på som en trussel mot det norske samfunnet, og tankene bak nasjonalsosialismens overgrep før og under den andre verdenskrig, kan sies å ha bruken av subversjonsmyter og konspirasjonsteorier som en fellesnevner. Derfor vil mitt bidrag i denne debatten være et historisk tilbakeblikk på hvordan konspirasjonsteorier og subversjonsmyter tidligere har blitt brukt av to totalitære regimer, med ulike ideologier og

⁴ Morten Schwencke og Thomas Olsen, «Gjerningsmann filmet angrepet direkte. Hevder han var inspirert av Behring Breivik,» *Aftenposten*, 15.03.2019.

⁵ Wasim Riaz, «Philip Manshaus dømt til 21 års forvaring,» *ibid.*, 11.06.2020.

⁶ Guri Hjeltnes, «Nye og gamle fiendebilder,» i *Forskningsrådets konferanse om ekstremisme og terrorisme*, red. (2015).

⁷ Politiets Sikkerhetstjeneste, «Nasjonal Trusselvurdering 2020,»

⁸ *Ibid.*

⁹ Politiets Sikkerhetstjeneste, «Nasjonal Trusselvurdering 2021»

¹⁰ Anders G. Kjøstvedt, «Forord,» i *Adolf Hitler, Min kamp: bind 1 og 2* (Oslo: Literarum forlag as, 2019). s. 30

fiender. Et tilbakeblikk på hvordan denne bruken bidro til etableringen og maktkonsolideringen i regimer, hvis handlinger førte til fatale konsekvenser for millioner av mennesker.

1.2 Problemstilling og avgrensninger

Selv om internett i dag er den største faktoren for spredning av konspirasjonsteorier, har denne typen teorier vært gjeldene i flere samfunn tilbake i tid. Jeg vil i denne oppgaven peke på to samfunn der jeg mener organisasjoner og stater aktivt har brukt konspirasjonsteorier for å tilegne seg, og konsolidere makt. Konspiratorisk tenkning ser ut til å være en gjenganger blant de sentrale personene i det 20. århundrets totalitære- og autoritære regimer. Derfor vil jeg her også se nærmere på om det er noen mer direkte sammenheng mellom konspiratorisk tenkning og totalitære bevegelser i de tilfellene jeg ser på her. Konspirasjonsteorier og subversjonsmyter har vært brukt i totalitære regimer som en pådriver for ekstreme tiltak og i brutaliseringen av tiltakene, de er også brukt til å legitimere regimets handlinger ovenfor innbyggere og omverdenen.

I min problemstilling har jeg valgt å legge fokuset på den instrumentelle bruken av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Jeg har valgt å se på to forskjellige totalitære regimer hvor konspiratorisk tenkning spiller en tilsynelatende stor rolle, for å besvare spørsmålet: «Hvordan har konspirasjonsteorier og subversjonsmyter blitt brukt for å etablere og konsolidere makt i totalitære regimer?» De totalitære regimene som vil være i fokus er Sovjetunionen med Stalin og Sovjetunionens Kommunist Parti (bolsjevikene) (SUKP(b)), og Det tredje riket med Hitler og Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) i fokus.

Lengre oppgaver kan skrives, og har vært skrevet, om både Hitler og Stalins regimer, person og virke, det er derfor nødvendig å gjøre noen klare avgrensninger. Perioden som jeg vil fokusere på ligger i tiden fra Hitler og Stalins maktovertagelse, til Sovjetunionens inngang i den andre verdenskrig. Tematisk vil jeg ta for meg de to regimene og hvordan deres fiendebilder, med bakgrunn i bevegelsenes store konspirasjonsteorier, ble konstruert og brukt. Perioden fra Oktoberrevolusjonen til Lenins død vil derfor trekkes inn der dette er relevant for det overordnede spørsmålet, selv om oppgavens hovedfokus ligger på Stalin-regimet. På lik linje vil også Hitlers tanker og NSDAPs planer fra før maktovertagelsen være relevante. De konspirasjonsteoriene og subversjonsmytene som vil undersøkes er de som ligger sentralt som grunnsynet til de respektive regimene, og gjennom disse teoriene vil bruk og resultater analyseres.

I denne oppgaven vil jeg først legge frem og ta for meg det teoretiske grunnlaget som vil fungere som oppgavens rammeverk, før de to regimene, med deres aktuelle

konspirasjonsteorier, vil analyseres hver for seg. Som en avslutning på oppgaven vil jeg se på likheter og forskjeller på regimene og deres bruk av konspirasjonsteorier, før jeg i min epilog vil vise hvordan denne oppgaven og dens tema er relevant for historieundervisningen i skolen.

2 Tidligere forskning, konspirasjonsteorier og det totalitære

2.1 Tidligere forskning

Den historiske forskningen på Sovjetunionen og Det tredje riket er store og veletablerte felt, og Hitler og Stalin er blant de historiske aktørene som er grundigst undersøkt i ulike historiske verk og biografier. Flere historikere har presentert de forskjellige temaene jeg undersøker her, med forskjellige analytiske rammeverk. Bruce F. Pauley og Øystein Sørensen har skrevet bøker om det 1900-tallets totalitære bevegelser og regimer, gjennom å se på nettopp hva som gjør de til totalitære bevegelser. Richard Overy har sammenlignet Hitler og Stalins regimer gjennom deres likheter og ulikheter, for å undersøke hvordan denne formen for personlige diktaturer virkelig fungerte. Alan Bullocks *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, gir to sidestilte kronologiske biografier, med noen gode sammenlignende betraktninger av personene og regimene. Sammen med Robert Service og Donald Rayfields mer biografiske verk vil dette danne grunnlaget for min forståelse av de to regimene og det totalitære, og brukes videre i min komparative og kvalitative analyse av deres bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter.

Forskningen på konspirasjonsteorier og subversjonsmyter er også et felt som har vært undersøkt over lengre tid, og er fortsatt under utvikling. For en del definisjoner og større betraktninger lener jeg meg på Michael Barkuns bok, *A Culture of Conspiracy*, og Richard Hofstadters kjente essay, «The Paranoid Style in American Politics». Barkun og Hofstadter fokuserer på konspirasjonsteorier i USA etter andre verdenskrig, men deres definisjoner og begreper er likefullt sentrale i forskningsfeltet. For noen mer generelle betraktninger og mer spesielle forhold rundt enkelte konspirasjonsteorier vil jeg bruke Asbjørn Dyrendal og Terje Emberlands bok om konspirasjonsteorier i *hva er-* serien, og Arnfinn Pettersen, Dagfinn Rian og Dyrendals kapitler i antologien *Konspiranoia: konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*.

Det totalitære, de totalitære regimene og deres ledere som vil undersøkes her, har blitt forsket mye på tidligere. Flere av konspirasjonsteoriene og subversjonsmytene jeg vil se nærmere på her er også godt beskrevet i forskningslitteraturen. Etter inspirasjon fra flere av de sammenlignende og mer dyptgående verkene som til nå er nevnt, har jeg derfor valgt å analysere de totalitære regimene og deres forhold til makt, med bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter som mitt analytiske rammeverk for en kvalitativ og komparativ analyse.

2.2 Konspirasjonsteorier

For å besvare problemstillingen som er stilt er det sentralt å definere begrepene innenfor konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Å kalle noe for en konspirasjonsteori gir et signal om at teorien er farlig, eller rett og slett feilaktig. I konspirasjonsteorier er det en konspirasjon eller sammensvergelse som tenkt står bak en enkelt hendelse eller en serie hendelser. Barkun definerer konspirasjonsteorier som: «*The belief that an organization made up of individuals or groups was or is acting covertly to achieve some malevolent end*».¹¹ Sammensvergelses finnes, det er alltid en sjanse for at noen konspirerer for å oppnå ett mål, og kan ofte handle i det skjulte. Dette gjør teoriene vanskelige å motbevise, da man ikke kan bevise en negativ påstand, nemlig at en konspirasjon *ikke* eksisterer¹². Forskjellen på reelle sammensvergelses og konspirasjonsteorier kan ligge i forklaringene på hvorfor en gruppe vil gjennomføre sine mål. I konspirasjonsteorier finner vi ofte 'ondskap' som en forklaring på skjulte grupper virksomhet. Derfor kan definisjonen på en konspirasjonsteori ligge i målet for de 'konspirerende kreftene', metoden for oppbygning og bevisførselen i teoriene, og fraværet av tilfeldigheter som en tenkelig årsak.

Barkuns definisjon peker på tre punkter som fungerer som kjennetegn på et konspiratorisk verdensbilde:

1. Ingenting skjer ved en tilfeldighet. Alle hendelser er resultater av bevisste, vilde handlinger. I noen tilfeller fører dette til en tanke om en verden preget av sammenhenger som kanskje ikke er til stede.
2. Ingenting er hva det ser ut til å være. Konspiratørene ønsker å holde hensiktene sine skjult. Dette gjør selv om en person eller gruppe tilsynelatende virker uskyldig kan det ikke garanteres at de ikke er en del av konspirasjonen.
3. Alt henger sammen med alt. Det finnes mønstre overalt for dem som er i stand til å se dem. Dette gjør at virkelige konspirasjonsteoretikere hele tiden leter etter sammenhenger for å avdekke de skjulte sammenhenger i samfunnet.¹³

Videre kan konspirasjonsteorier deles inn i tre kategorier etter omfang og konspiratørens tenkte mål. Målet kan være en enkelthendelse, eller dens direkte resultater, en

¹¹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America* (Los Angeles: University of California Press, 2013). s. 3

¹² Arnfinn Pettersen, «Om å rope ulv i tide,» i *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, red. Arnfinn Pettersen og Terje Emberland (Oslo: Humanist Forlag as, 2003). s. 16

¹³ Barkun, *A Culture of Conspiracy*. s. 3 – 4

hendelseskonspirasjonsteori; målet kan være større og innebære tanker om en gruppes overtagelse av et område, land eller verden, en *systemkonspirasjonsteori*; flere konspirasjonsteorier kan også ordnes sammen på en kompleks måte slik at de forskjellige teoriene smelter inn i hverandre, en *superkonspirasjonsteori*.¹⁴

Reelle sammensvergelses har eksistert og eksisterer mest sannsynlig nå. Illuminatus-ordenen, som ble stiftet i 1776 i Ingolstadt av Adam Weishaupt, skulle arbeide i det skjulte mot undertrykkelsen autoritære fyrster og den katolske kirken utøvde i Bayern, og for opplysningstidens prinsipper.¹⁵ Ordenen ble holdt hemmelig for å hindre forfølgelse, men ble avslørt og forbudt i 1785. Dette eksemplet kan brukes for å vise at sammensvergelses er bestående av feilbarlige mennesker, ofte med motstridende mål og dårlig kontroll over effekter av handlinger.¹⁶ Historien om Illuminati kunne stoppet her, men etter ordenens fall ble deres historie fortalt videre av forskeren John Robinson i 1797. Han fantaserte videre om Illuminatis innflytelse i frimurerbevegelsen, og om deres mål om et ikke-religiøst samfunn, videre ga han de også skylden for den franske revolusjonen.¹⁷ John Robinsons tanker fikk stor innvirkning på enkelte miljøer i USA og forårsaket store anti-frimurer bevegelser utover 1800-tallet. I konspirasjonsteorier ses de konspirerende kreftene på som ufeilbarlige og overmenneskelige, kanskje avsløringen av Illuminati ikke førte til oppløsning av konspirasjonen? Teoriene rundt Illuminatus-ordenen som en usynlig kraft i samfunnet har overlevd frem til i dag og er fortsatt med oss i populærkulturen.

Richard Hofstadter fremstiller konspirasjonsteoretikeren som en avantgarde tenker som tror han ser verden slik den egentlig er, han er en av de få som står på barrikadene og ser apokalypsen konspirasjonen vil føre med seg.¹⁸ Konspirasjonen er nå avslørt av konspirasjonsteoretikeren og beviser som støtter opp under den fastsatte konklusjonen samles. Bevisene brukes ofte i forsvar for sine egne holdninger, ikke som en del av en politisk diskurs. Altså, ikke for å overbevise en fiendtlignstilt omverden, men heller for å beskytte sine teorier mot den.¹⁹ I sin bok, *Den store sammensvergelsen*, skriver Øystein Sørensen en punktvis liste over hvordan en konspirasjonsteori bygges. Sammensvergelsen avsløres, og det er en styrende vilje bak alt som skjer. Selv om hendelser som nå er i historien fremstår som et kaos så henger

¹⁴ Ibid. s. 6

¹⁵ Øystein Sørensen, *Den store sammensvergelsen: Historien om det hemmelige selskapet illuminatus og dets mange ugjerninger* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 2010). s. 57 – 61.

¹⁶ Asbjørn Dyrendal, «Denne verdens herskere,» i *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, red. arnfinn Pettersen og Terje Emberland (Oslo: Humanist Forlag as, 2003). s. 21.

¹⁷ Richard Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics,» *Harper's Magazine*, November (1964).

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

de faktisk sammen. Videre underbygges teorien med et selektivt utvalg fakta og faktafeil, et selektivt utvalg spekulasjoner og antydninger som blandes sammen til noe som kan fremstå som et veldokumentert syn.²⁰ Konspirasjonsteoriens kritikere kan være uvitende, og på denne måten være nyttige idioter for sammensvergelsen, eller så er de en del av sammensvergelsen selv.²¹ Både Sørensen og Hofstadter legger vekt på konspirasjonsteoriens paranoide innslag, konspiratørene kan være overalt og de besitter mer makt enn man tror.²²

Når konspiratørene kan forestilles å være nærmest allmektige og innehar viktige posisjoner i samfunnet trengs det en måte å skille de ut fra det øvrige samfunnet. Subversjonsmyter forteller om undergravende krefter innenfor et samfunn, og bidrar dermed konstruksjonen av et endimensjonalt fiendebilde. Subversjonsmytene kan også kalles kontrastsubversjonsmyter da de oftest ikke bare beskriver en mer eller mindre synlig gruppes undergravende virksomhet, men også maner til en forsvarskamp mot disse.²³ Subversjonsmyter innebærer konspirasjonsteorier som omhandler grupper som arbeider innenfra mot nasjonens egentlige interesse, eller som kollaboratører med grupper eller andre stater som ønsker å bryte ned det bestående samfunnet. I Det tredje riket ble karikaturer av jøder vist frem som et eksempel på trusselen de utøvde mot samfunnet og moralen. I Sovjetunionen finner vi subversjonsmyter koblet til kontrarevolusjonære, som ofte arbeidet for fremmede makter. Funksjonen av slike trusselbilder kan forklares ved at det lages stereotyper av mennesker i disse gruppene, og dermed også av oss selv, som en enhetlig forkjemper av uforenelige kulturer.²⁴ Subversive krefter står påståelig bak en irreversibel og uimotståelig innflytelse på samfunnet, drevet av en bevisst lagt 'ond' plan.²⁵ Det er når disse tankene blander seg med de totalitæres utopi at vi vil få den apokalyptiske fremtidsvisjonen, kampen mellom det 'gode' og det 'onde', og fiendebilder av de som står bak sammensvergelsen for å ødelegge vårt samfunn og kultur.

2.3 Det konspiratoriske i det totalitære

Konspirasjonstenkning i seg selv er ikke unormalt. Det er en godt innprentet del av menneskets overlevelsesinstinkt at vi er gode til å kjenne igjen mønstre og se sammenhenger. Det var en nødvendighet for overlevelse i naturen å forsøke å tolke hva som kan være farlig i det skjulte

²⁰ Sørensen, *Den store sammensvergelsen*. s. 256 – 258

²¹ *Ibid.* s. 256 – 258.

²² *Ibid.* og Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics,».

²³ Dyrendal, «Denne verdens herskere,» s. 24

²⁴ Cora A. Døving, «Antisemitism and Islamophobia: a Comparison of Imposed Group Identities,» *Tidsskrift for Islamforskning - Islam og minoriteter*, no. 2 (2010). s. 52-76

²⁵ Dyrendal, «Denne verdens herskere,» s. 25

og å lære å trekke slutninger basert på erfaring. En 'passe' sunn skepsis til fremmede er også hevdet å ha vært et fortrinn for grupper gjennom historien.²⁶ Problemet er at det er lett å bruke denne måten å tenke på videre, å koble sammen årsaker og virkninger til sammenhenger som ikke nødvendigvis hører sammen, eller å tillegge en vilje som kanskje heller ikke er der. Videre er også det paranoide aspektet ved konspirasjonstenkning noe av det som kan gjøre den farlig. I konspirasjonstenkning går 'paranoiaen' dessuten utover den enkelte, det er ikke bare en selv som er truet, men det er hele fellesskapet man er en del av.²⁷ Fellesskapet som trues, vil i de totalitære bevegelsene, være de som aktivt kjemper for bevegelsens mål, og fiendene vil være alle som står i veien for målet.

Totalitære regimer, bevegelser og ideologier har gjennom tiden vært definert forskjellig, men med sterke likhetstrekk. Jeg velger å bruke Øystein Sørensens punktvis definisjon som er å finne i «Totalitarisme som begrep og fenomen»:

1. Totalitære bevegelser mener de har oppskriften på det fullkomne samfunn.
2. De forkaster det eksisterende samfunn aggressivt og totalt. Historisk har dette typisk vært de dominerende liberal-demokratiske samfunn i Vesten.
3. De er revolusjonære, og ønsker et rent og revolusjonært brudd med det bestående.
4. De er grunnleggende overbevist om at de har rett, at de har funnet den eneste sannheten. De er prinsipielt og konsekvent anti-pluralistiske.
5. Politikk omhandler alle aspekter av liv og samfunn. De tar konsekvensen av at alt henger sammen med alt. Deres idéer har ambisjoner om å være altomfattende og de sitter med løsningene på alle problemer. De ønsker å styre og kontrollere alle aspekter ved menneskenes liv.
6. Innsikten i ideologien er, i det minste i en tidlig fase, forbeholdt en utvalgt elite. Ifølge denne eliten lever de fleste mennesker i en forestillingsverden. De skjønner ikke hvordan verden egentlig er skrudd sammen.
7. De mener å ha rett til å ta i bruk alle virkemidler for å nå sine mål. Om nødvendig og hensiktsmessig vold og terror. Målet er så stort, så overordnet alt annet, at det ikke kan være noen moralske eller ideologiske sperrer for hva slags virkemidler som er legitime for å nå det.

²⁶ Asbjørn Dyrendal og Terje Emberland, *Hva er - konspirasjonsteorier* (Oslo: Universitetsforlaget, 2019). s. 43

²⁷ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics,» og Dyrendal, «Denne verdens herskere,» s. 19 – 20

8. Alt og alle som står i veien for å gjennomføre målet er å betrakte som fiender. Det dreier seg om tilhengere av og de som nyter godt av det bestående samfunn. Men det dreier seg også om tilhengere av andre – rivaliserende – totalitære ideer.²⁸

Sørensen viser til en svakhet ved sin punktvisse definisjon av totalitære bevegelser i at den ikke åpner for ‘politisk passive’ personer som tilhengere av totalitære ideer.²⁹ Her mener jeg at konspirasjonsteorier kan fungere som en forklaring på nettopp hvordan den ‘politisk passive’ delen av befolkningen kan støtte oppunder en totalitær ideologi. Man trenger ikke være politisk aktiv for å slutte seg til fiendebildene som blir konstruert, eller de enkle løsningene som blir presentert. Det kan være enklere å slutte seg til en totalitær ideologi om det er deler av samfunnet man ikke er fornøyd med, og blir introdusert til konspirasjonsteorienenes enkle forklaringer av sammenhenger og løsninger.

Videre vil flere av punktene fra Sørensens definisjon av totalitære ideologier være aktuelle å se på i sammenheng med konspirasjonstenkning. Punkt 1. til 3., som omhandler hvordan totalitære bevegelser mener de har oppskriften på det fullkomne samfunn og hvordan de revolusjonært og aggressivt vil kvitte seg med det bestående, passer godt inn i en del konspiratoriske verdensbilder. Konspirasjonsteorier omhandler ofte hvordan indre fiender undergraver det bestående, men også at de indre fiendene er de som er skyld i at det bestående samfunnet er som det er. Selv om det i konspirasjonsteorier ikke er vanlig å nøyaktig beskrive idealsamfunnet, påpeker de nesten alltid hva som er feil med det bestående, og hvem som har skylden.

Punkt 4. til 6. omhandler hvordan totalitære bevegelser mener å kjenne den rette sannheten og har monopol på innsikt i den, samt hvordan den angår alle mennesker og aspekter ved deres liv. De totalitæres holdning til denne sannheten, og motstandere av deres sannheter, kan trygt sies å være konspirasjonstenkning. Konspirasjonsteorier presenteres ofte som å være den hemmelige, eller den egentlige sannheten. Teoretikeren leter kontinuerlig etter ‘bevis’ for sin konstruerte sannhet, for å videre bevise at deres utrolige sannhet er den eneste som burde tros.³⁰ Vi får dermed en sannhet om sammensvergelse i samfunnet som ‘bevises’ med en løs og ofte dårlig begrunnet sammenheng mellom håndplukkede fakta. Barkun argumenterer for at troen på en konspirasjonsteori blir et spørsmål om personlig tro fremfor beviselighet.³¹ Teoriene blir videre ufeilbarlige, ikke fordi de ikke kan motbevise, men fordi alle forsøk på å motbevise

²⁸ Øystein Sørensen, «Totalitarisme som begrep og fenomen,» i *Ideologi og terror: Totalitære ideer og regimer*, red. Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet, og Bjørn Arne Steine (Oslo: Dreyers Forlag, 2011). s. 21 – 22

²⁹ Ibid. s. 22n32

³⁰ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics,».

³¹ Barkun, *A Culture of Conspiracy*. s. 7

de blir avfeid som et bevisst eller ubevisst forsøk på å skjule sammensvergelsen konspirasjonsteorien peker på.³² Bevisene brukes til å forsvare teorien mot omverdenen heller enn å overbevise. Totalitær kontroll over den offisielle sannheten gjennom propaganda og kontroll over medier, kan videre være med på å befeste regimets konspirasjonsteorier i befolkningen som en del av det totalitæres ambisjoner om full kontroll over alle aspekter ved innbyggernes liv.

Punkt 7. og 8. dreier seg om at målet åpner for bruk av alle mulige virkemidler, og at alle som står i veien for målet er å anse som fiender. Et lignende dualistisk verdenssyn er å finne i ulike konspirasjonsteorier, men det fremstilles ingen garanti for at det 'gode' vil seire over det nærmest uovervinnelige 'onde'.³³ Når dualismen blandes med totalitære regimers visjoner fremstår seieren for de gode kreftene kanskje som noe mer oppnåelig. Denne dualismen i konspirasjonsteoriene gir et apokalyptisk preg som maner til nettopp umiddelbar handling. Hofstadter trekker frem koblingen mellom fiender, mål og midler hos den konspirasjonstenkende:

«Since the enemy is thought of as being totally evil and totally unappeasable, he must be totally eliminated—if not from the world, at least from the theatre of operations to which the paranoid directs his attention. This demand for total triumph leads to the formulation of hopelessly unrealistic goals, and since these goals are not even remotely attainable, failure constantly heightens the paranoid's sense of frustration.»³⁴

Det er særlig her bruken av subversjonsmyter er mest påfallende. Motstanden mot reelle og forestilte subversive krefter er svært viktig i de totalitære regimene og underbygger deres apokalyptiske preg. De subversive kreftene arbeider bevisst mot ødeleggelsen drevet av sin egen 'onde' vilje, og de må stoppes.

Journalisten og historikeren Anne Applebaum peker i sin siste bok, *The Twilight of Democracy*, på koblingene mellom det autoritære og konspirasjonsteorier.³⁵ I boken advarer hun i hovedsak om hvordan nye høyrepartier bryter med den konservative arven ved å forkaste bestående demokratiske holdninger og ved å føre sin egen illiberale politikk.³⁶ Bruken av

³² Ibid. s. 7

³³ Ibid. s. 9 – 10

³⁴ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics,».

³⁵ Anne Applebaum, *The Twilight of Democracy: The Failure of Politics and the Parting of Friends* (New York: Doubleday, 2020).

³⁶ Ibid. s. 18 – 19

konspirasjonsteorier for å fremme sine fortellinger er påfallende i disse bevegelsene. Applebaum peker på god kontroll over det nyeste innenfor medier som en nødvendighet for å øke de autoritæres popularitet eller spre deres virkelighetsforståelse. Fra Cæsars bruk av billedhuggere og skulpturer, via Hitler og Stalins bruk av radio, til bruken av ‘spin doctors’ og internett av autoritære bevegelser i verden i dag.³⁷ Applebaum viser videre til den ‘store løgnen’ som innebefatter de konspiratoriske og grunnleggende delene av kommunistisk og fascistisk ideologi, og stiller de opp mot ‘medium-store løgnene’, som gir konspiratoriske forklaringer til alternative virkeligheter i deler av et samfunn.³⁸

Konspirasjonstenkningen kan ha vært en nødvendighet for deler av det totalitære preget ved nasjonalsosialismen og Stalins kommunisme som ideologi. Sørensens punktvisse definisjon av totalitære bevegelser gir oss mange fellesnevnerer mellom disse. Innsikten i ideologiene, som de fremstår i sine respektive regimer, er forbeholdt de få, og eliten med innsikt er de eneste som forstår hvordan verden henger sammen.³⁹ Makten er deres nettopp fordi det er de som ser hvordan alt henger sammen med alt.⁴⁰ Det er også denne eliten som har monopol på å definere og videreutvikle fiendebilder, og sammenhengene i og mellom konspirasjonsteoriene. Hitler i det nasjonalsosialistiske Tyskland, og Lenin og Stalin i Sovjetunionen mente at de hadde rett til å ta i bruk alle virkemidler for å nå sine mål, og at alle som sto i veien for gjennomførelsen var fiender. Konspirasjonsteoriene var nyttige i disse totalitære regimene, for å rettferdiggjøre virkemidler som ble brukt og for definere hvem fienden var, men også for å brutalisere og engasjere sine støttespillere, gjennom demonisering og dehumanisering av fiendene, og ved å fremme frykten for konsekvensene av tap eller en ufullstendig seier.

³⁷ Ibid. s. 16

³⁸ Ibid. s. 29 – 30

³⁹ Sørensen, «Totalitarisme som begrep og fenomen», s. 22

⁴⁰ Barkun, *A Culture of Conspiracy*, s. 3

3 Det tredje riket

Oppbygningen av den tyske nasjonalsosialismens grunnleggende konspirasjonsteorier kan fremstå ganske kompleks og virkelighetsfjern. Jødene fremsettes, ved hjelp av falsumet *Zions vises protokoller*, som øverst i et stort konspiratorisk nettverk med forgreininger til alle aspekter ved samfunnet i både inn- og utland. Her vil de forskjellige delene av konspirasjonsteoriene gjennomgås. Først, hvordan den store jødiske konspirasjonen ble fremstilt og hvor den kom fra. Så hvordan subversjonsmytene rundt hvem som skulle ha stått bak det tyske nederlaget i første verdenskrig, *dolchstoßlegende*, eller dolkestøtslegenden. Før nasjonalsosialismens fiender vil studeres nærmere. Hendelseskonspirasjonsteoriene rundt riksdagsbrannen i 1933 vil gjennomgås, før jeg vil se på et eksempel hvor nasjonalsosialismens subversjonsmyter og konspirasjonsteorier ble brukt i startfasen av den mer systematiske og grusomme forfølgelsen av jødene før, under og etter novemberpogromene i 1938.

3.1 Zions vises protokoller

Konspirasjonsteoriene som preger den tyske nasjonalsosialismen vil kunne ordnes innunder den påståtte jødiske verdenskonspirasjonen og deres antisemittisme. Troen på jødene som en verdensomspennende og organisert maktfaktor med klare så vel som grusomme mål, gir nasjonalsosialismen sitt ekstreme og apokalyptiske preg. Samtidig som nasjonalsosialismen gjennom forskjellige konspiratoriske koblinger gir jødene skylden for alle problemer i Tyskland og resten av verden i mellomkrigstiden.

Terje Emberland har kalt antisemittismen alle konspirasjonsteoriens 'store mor', da den inneholder forskjellige konspirasjonsforestillinger som andre konspirasjonsteorier tar opp i seg, og *Zions vises protokoller* er å anse som antisemittismens 'bibel'.⁴¹ *Zions vises protokoller* kom ut i Tyskland i 1919 under tittelen *Die Geheimnisse der Weisen von Zion* av Ludwig Müller, og i Norge i 1920 under tittelen *Den Nye Verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*.⁴² Boken inneholder påstander om en plan som skulle ha blitt lagt frem under den første zionistkongressen i Basel i 1897, og avslører en «jødisk frimureri-sammensvergelse» som skulle ha strategisk planlagt deres verdensherredømme.⁴³ Protokollene ble avslørt som forfalskninger i 1921 av *The Times*, teksten var å regne som direkte avskrift fra en bok som

⁴¹ Terje Emberland i NRK, «Spørretimen: Konspirasjonsteorier. med Terje Emberland, Cathrine Thorlaifsson, og Kristoffer Egeberg,» i *EKKO* (02.02.2021). 0:39:00 – 0:41:00

⁴² Dagfinn Rian, «Zions vises protokoller,» i *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, red. Arnfinn Pettersen og Terje Emberland (Oslo: Humanist Forlag As, 2003). s. 159 – 160, Ludwig Müller ga ut boken under pseudonymet 'Gottfried zur Beek'

⁴³ *Den Nye Verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*, (Kristiania: A/S Helge Erichsen & co.s Forlag, 1920). s. 7 og Rian, «Zions vises protokoller,» s. 147

omhandler en hypotetisk samtale i underverdenen mellom Montesquieu, som representant for liberalismen, og Machiavelli, som representerer Napoleon IIIs despotisme.⁴⁴ Til tross for at skriftene ble avslørt som en forfalskning, har det ikke stoppet nye utgivelser av boken eller videre spredning av løgnene den viser til. Forord, tittel, etterord og deler av teksten endrer seg fra utgave til utgave, og foreløpig siste norske utgave kom i 1999. Konspirasjonstekstene sirkulerer fortsatt og har blitt brukt som begrunnelse for antisemittisme, med utbredelsen i den tyske nasjonalsosialismen og islamistiske miljøer som de mest alvorlige.⁴⁵ *Zions vises protokoller* viser hvordan jødene arbeider for å legge verden under seg, med sine mer eller mindre innvidde allierte, kommunister, sosialdemokrater, liberale politikere, finanseliten, frimurere og jesuitter.⁴⁶ Det er også derfor teksten fortsatt lever, til tross for grusomhetene den har ført til, da protokollene er en åpen tekst som kan leses inn i forskjellige sammenhenger som antisemittisk, antifrimurerisk, antikommunistisk, antimoderne og apokalyptisk.⁴⁷

Protokollene la grunnlaget for en mer voldelig og ekstrem antisemittisme i Vest-Europa, og med tilskudd til teksten etter revolusjonen i Russland rettes også skytset mot en jødisk-bolsjevistisk konspirasjon.⁴⁸ Protokollene ble brukt gjennomgående i nazistisk propaganda, og punkter og ideer ble ofte gjentatt av Hitler og andre sentrale medlemmer som Alfred Rosenberg, Josef Goebbels og Julius Streicher.⁴⁹ Man kan se forestillingen om en jødisk verdenskonspirasjon som et grunnleggende element i den tyske nasjonalsosialismen.⁵⁰ Hos Hitler kan vi se tankene rundt den store jødiske verdenskonspirasjonen gjennomgående i *Mein Kampf*, men også i Dietrich Eckarts bok *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin – Zwiegespräch zwischen Adolf Hitler und mir*, hvor den jødiske verdenskonspirasjonen sammensmeltes med bolsjevismen og kommunismen, fra Moses til Lenin. I *Mein Kampf* viser Hitler også til *Zions vises protokoller* som bekreftelse på jødernes endelige mål:

*«I hvor høy grad hele dette folkets [jødenes] eksistens hviler på en evig kjede av løgn, kommer helt makeløst til syne i 'Zions vises protokoller', som jødene inderlig hater».*⁵¹

⁴⁴ Rian, «Zions vises protokoller», s. 137 – 138 og 149

⁴⁵ Sørensen, *Den store sammensvergelsen*. s. 262

⁴⁶ Asbjørn Dyrendal og Emberland, *Konspirasjonsteorier*. s. 8

⁴⁷ Ibid. s. 9

⁴⁸ Rian, «Zions vises protokoller», s. 158 – 159

⁴⁹ Ibid. s. 161

⁵⁰ Sørensen, *Den store sammensvergelsen*. s.263

⁵¹ Adolf Hitler, *Min Kamp: Første bind, et oppgjør* (Oslo: J. M. Stenersens Forlag, 1941). s. 291

Videre begrunner Hitler at 'ryktene' avisene sprer om at protokollene er forfalsket er det beste beviset på at de er ekte. Dette kan også være et bevis for Hitlers konspiratoriske verdensbilde i *Mein Kampf*, da han har hevet protokollene til noe ufalsifiserbart og tolker alle forsøk på falsifisering som en del av den større konspirasjonen.⁵² Hitler viser selv til at om man leser historien med utgangspunkt i synspunktene som er presentert i protokollene, vil man selv kunne forstå hvordan hver enkelt jøde, bevisst eller ubevisst, jobber mot deres endelige mål.⁵³ Måten Hitler her bygger oppunder sin egen sannhet med selektive bevis og tolkninger, samt systematisk avvising av forsøk på å falsifiseringen av protokollene, viser tydelig hans konspiratoriske verdensbilde.

3.2 Dolkestøtslegenden

Subversjonsmyten rundt hva som forårsaket Tysklands nederlag i første verdenskrig hadde en sentral plass i den tyske nasjonalsosialismen. Dolkestøtslegenden har fått navnet da det ble hevdet at soldater på den tyske fronten ble dolket i ryggen, ifølge konspirasjonsteorien, av jøder, marxister og sosialister I *Mein Kampf* skriver Hitler om hva han mener nederlaget i første verdenskrig virkelig skyldtes. Han skriver at om tyske arbeidere hadde vært noe mer marxistisk innstilt, enn han mente mange allerede var, ville ikke krigen engang kommet i gang.⁵⁴ Videre, i en brutal og skremmende vending trekker han frem at hele nederlaget kunne vært unngått og da «*hadde ikke millionofferet ved fronten vært fåfengt*» om man hadde «*holdt tolv – femten tusen av disse hebraiske folkeforræderne under giftgass*».⁵⁵ Det var indre fiender som hadde forårsaket nederlaget ifølge Hitler, disse indre fiendene og de som støttet de var dermed fiender av Tyskland.

Dolkestøtslegenden fikk gjennom Versaillestraktaten, og dens konsekvenser for Tyskland og tyskere, en kobling til det nyopprettede demokratiet som signerte den. De indre fiendene hadde lagt til rette for nederlaget i lang tid, og hadde nå blitt en del av den tyske Weimar-republikken. Weimar-republikken var ikke spesielt populær, og etter de økonomiske krisene i mellomkrigstiden kan man se at kritikerne av demokratiet fra venstre og høyre fløy, både kommunister og nasjonalsosialister, fikk økt politisk oppslutning.⁵⁶ Fiendebildet til de konservative høyrekreftene i Tyskland ble sammensmeltet, og nederlaget fra første verdenskrig,

⁵² Tolkning av falsifiseringsforsøkene Hitler beskriver i *Min kamp B1*, s. 291 – 292, basert på Barkun, *A Culture of Conspiracy*, s.7

⁵³ Hitler, *Min Kamp B1*. s. 292

⁵⁴ *Min Kamp: Annet Bind, den nasjonalsosialistiske rørsle* (Oslo: J. M. Stenersens Forlag, 1941). s. 298

⁵⁵ *Ibid.* s. 298 – 299

⁵⁶ Bruce F. Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*, 3. utg. (Chichester: Wiley-Blackwell, 2009). s. 41 – 42

sosialisme og marxisme, demokrati og parlamentarisme, og jødedom ble ensbetydende.⁵⁷ Det var sosialdemokrater og venstresosialister, mange med jødisk bakgrunn som fikk regjeringsansvar og undertegnet traktaten, de ble stemplet som 'novemberforbryterne' av høyrekreftene. Lenin var også uenig med behandlingen av Tyskland i Versailles-traktaten. Han mente den var konstruert for å styrke Englands posisjon som imperialistisk stormakt, og videre at det var lurt å samarbeide med kreftene som arbeidet mot traktaten, selv om man måtte være bevisst at det også var tyske nasjonalister med sine egne imperialistiske ambisjoner i denne gruppen.⁵⁸

Dolkestøtslegenden fungerte som en subversjonsmyte ved å demonisere politiske motstandere, minoriteter, og det bestående samfunnet. Perioden etter avslutningen på krigen og før Versailles-traktaten i 1919, var preget av avistegninger og postkort som viste stolte tyske soldater som ble dolket i ryggen av karikaturer av jøder eller kommunister. Legendene rundt nederlaget som et resultat av subversjon innenfra, og et militære som var «*Im Felde unbesiegt*» ble fort etablert. Myten blir fortsatt brukt for å vise hvor farlig en slik feilaktig eller unyansert oppfattelse av virkeligheten kan være, som i Jochen Bittners nylige *New York Times* artikkel fra 30. november 2020, hvor han beskriver de mytelignende forklaringene som senere la grunnlaget for stormingen av den amerikanske kongressen.⁵⁹

Allan Bullock peker på de paranoide synspunktene som var delt av flere av de som trodde på innholdet i dolkestøtslegenden, gjorde at det var et stort antall tyskere som var klare for å følge en politiker som delte og bekreftet deres holdninger.⁶⁰ En av Hitlers følgere, fra før 1933, beskrev situasjonen slik: «*My belief is that our leader, Adolf Hitler, was given by fate to the German nation as our savior, bringing light into the darkness*»⁶¹ Subversjonsmyten ga et viktig spillerom for Hitler til å bygge en maktbase, særlig da nasjonens fiender var etter dolkestøtslegenden de samme som Hitlers fiender, og den forestående kampen mot de var en kamp på liv og død for det tyske folk.

⁵⁷ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket, og Einhart Lorenz, *Jødehat* (Oslo: N. W. Damm & Søn As, 2006). s. 379 – 380

⁵⁸ Richard Pipes, *The Unknown Lenin: From the Secret Archive* (London: Yale University Press, 1996). Dokument 59 «Political Report of the Central Committee RKP(b) to the Ninth All-Russian Conference of the Communist Party» 20. september 1920

⁵⁹ Jochen Bittner, «1918 Germany Has a Warning for America,» *The New York Times*, , 30. november 2020.

⁶⁰ Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives* (New York: Alfred A. Knopf, INC., 1992). s. 356

⁶¹ Sitat fra Theodore Abel, *Why Hitler Came to Power*, gjengitt i *ibid.* s. 356

3.3 Nasjonalsosialismens fiender

Hvordan Hitler og nasjonalsosialismen omtalte jøder ga en skremmende advarsel om det som fulgte i perioden rundt deres maktovertagelse og frem til Holocaust. Dolkestøtslegenden legger noe av grunnlaget for nasjonalsosialismens hat mot jøder, så vel som sosialdemokrater, kommunister og parlamentarismen som helhet, og kan ha vært noe av grunnen for at disse holdningene fikk gjenklang i visse kretser. Tysklands nederlag representerte et samarbeid mellom de ytre fiendene, motstanderne i krigen, og sosialister, kommunister og jøder som Tysklands indre fiender. I NSDAPs 25-punktsprogram ser vi partiets holdning til jødene allerede fra stiftelsen. Tyske statsborgere skulle ha like rettigheter og plikter, men hvem som skulle kunne oppnå et statsborgerskap var begrenset:

*«Staatsbürger kann nur sein, wer Volksgenosse ist. Volksgenosse kann nur sein, wer deutschen Blutes ist, ohne Rücksichtnahme auf Konfession. Kein Jude kann daher Volksgenosse sein».*⁶²

Å være jøde var ikke et spørsmål om tro, de hadde ikke tysk blod og kunne derfor ikke være en del av det tyske samfunnet. I *Mein Kampf* får vi også et innblikk i hvordan Hitler formulerer subversjonsmytene om jødene og hvordan han forsøker å plassere sine fiender i et slags system etter sitt konspiratoriske verdensbilde, hvor alt henger sammen med alt, ingenting er det det ser ut til å være, og ingenting er tilfeldig. Jødene var nasjonalsosialismens fiende nummer én, og andre fiender ble underordnet i det samme systemet som mer eller mindre frivillige konspiratører.

Hitler mente Weimar-republikken og den innførte parlamentarismen var et resultat av konspirasjonene som lå til grunn for dolkestøtslegenden. De som hadde etablert Weimar-republikken var for det meste «sydtyskere eller jøder»⁶³, og statsforfatningen hadde blitt innført uten noen «indre sammenheng med det folket vårt hadde opplevd det siste halve hundreåret».⁶⁴ I kritikken av parlamentarismen som system, pekes det på flere mangler. Det er en ingen som kan stilles til ansvar for politikken som gjennomføres, da ledere kan «gjemme seg bak frakkeskjøtene til et såkalt flertall»⁶⁵ og evnen til å smigre og overtale settes over

⁶² *Das 25-Punkte-Programm der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*, (1920). 'Statsborgerskap kan bare gis til en folkefelle. Folkefeller kan bare være de med tysk blod, uavhengig av trosbekjennelse. Ingen jøde, kan derfor være en folkefelle'

⁶³ Hitler, *Min Kamp B2*. s. 186

⁶⁴ *Ibid.* s. 222

⁶⁵ Hitler, *Min Kamp B1*. 85

statsmannsklokskap.⁶⁶ De folkevalgtes kunnskap om feltene de arbeider med trekkes også i tvil.⁶⁷ Noe av denne kritikken av parlamentarismen kan sees som legitim, men etter det er konstatert at systemet ikke fungerer hvis begrunnelsene inn mot de kjente subversjonsmytene og konspirasjonsteoriene. Det er pressen som styrer den offentlige meningen og som kan skaffe politikerne popularitet, og samtidig kan ødelegge en hvilken som helst politisk karriere.⁶⁸ Pressen jobber etter den «*infame jødiske måten*», de ødelegger for «*hederlige mennesker*», «*og gir seg ikke før hundenesen hans har luktet et eller annet som, [...] kan egne seg til å gjøre det helt av med det ulykkelige offeret*».⁶⁹ Samfunnet slik det så ut under den nye Weimarrepublikken fungerte ikke, og det en sosial gjenfødelse av samfunnet måtte til for å redde det tyske folket. Det måtte opprettes et ekte 'germansk demokrati' med en valgt fører, som uten flertallsavstemninger i enkelt saker ville ta fullt og helt ansvar for sine handlinger og politikk.⁷⁰

Gjenfødselen av samfunnet er ifølge flere forskere en nødvendighet for fascismen.⁷¹ Denne gjenfødselen av samfunnet forutsetter et forfall, og for Hitler var forfallet symbolisert av Weimarrepublikkens parlamentarisme og folkets moralske forfall. Ifølge Hitler var det jødene som også sto bak det moralske forfallet hos det tyske folk. Under overskriften 'jeg blir antisemitt' skriver Hitler flammende om hvordan jøder påståelig var deltagende i alt han så på som degenerert kunst og kultur, og i pressen som han ellers også hadde lite til overs for:

«Fantas det vel noe som helst svineri eller den skamløshet, særlig i kulturlivet, som det ikke var minst én jøde med på? Skar en varsomt inn i en slik svulst, satt det en liten jøde der, ofte blendet av lyset, liksom marken i et råtnende kadaver. Jødene sank dypt i mine øyne da jeg lærte å kjenne deres virksomhet i presse, kunst, litteratur og teater.»⁷²

Hitler legger til om jødene at det er «*så grenseløst mange av dem*»⁷³, og at for hver 'Goethe' som kommer til verden «*slipper den minst ti tusen slike fuskere løs på omverdenen,*

⁶⁶Ibid. s. 82 – 83

⁶⁷Ibid. s. 87

⁶⁸Ibid. s. 88 – 89

⁶⁹Ibid. s. 89

⁷⁰Ibid. s. 93

⁷¹Roger Eatwell, «The Nature of 'Generic Fascism': Complexity and Reflexive Hybridity,» i *Rethinking fascism and Dictatorship in Europe*, red. A. C. Pinto og A. Kallis (London: Palgrave Macmillan, 2014). og Roger Griffin, «Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave?,» *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies* 1(2012).

⁷²Hitler, *Min Kamp B1*. s. 62 – 63

⁷³Ibid. s. 63

*som nå forgifter sjelene som basillbærere av verste slag.»*⁷⁴ I den samme delen av boken finner vi starten på noe av det mest skremmende og definerende for det tyske nasjonalsosialismen. Hitler forteller hvordan han tidlig så på jøder kun som forfulgt på grunn av sin religion, men at han nå forsto hvordan for eksempel sionister bare var jøder som «*vedkjente seg sin jødedom*».⁷⁵ Senere viser Hitler til at alt som angikk det han så på som jødernes store plan, var å anse som en sak som angikk alle medlemmer av den 'jødiske rase', og tanken om en rase uavhengig av jødedommen som religion. Siden denne jødiske staten ikke kontrollerte noe landområde, var den kun avgrenset når det kom til rasen, jøder var derfor å regne som en stat i staten med sin egen agenda.⁷⁶

Andre fiender av det rene tyske samfunnet som ikke kunne kobles direkte til den 'jødiske rasen' ble ofte definert ut fra deres rasemessige underlegenhet, som tilhørende av 'laverestående folk', eller som «*resultatet av en kryssning av raser*».⁷⁷ Andre ble koblet til jødene gjennom deres påvirkning, slik som sosialdemokrater, liberale og kommunister, men det fantes også fiender i partiet. Vi finner et kjent tilfelle av utrenskning av fiender innad i Hitler-regimets egne rekker i *De lange knivers natt*, eller *röhmkuppet*. Hitler så faren Ernst Röhm, og det paramilitære SA under hans ledelse, representerte ovenfor sin egen og regimets maktgrunnlag. Rollen Röhm og hans SA hadde, var utspilt og utgjorde nå en trussel om et kuppforsøk som kunne destabilisere regimet i en kritisk fase av deres militære opprustning.⁷⁸ 'Bevis' for en konspirasjon mot regimet ble samlet, og de 'skyldige' ble arrestert og minst 87 personer ble skutt.⁷⁹ Röhmkuppet ble beskrevet av Hitler, i 1942, som nødvendig også for å hindre grunnlaget for en tidligere fatal Fransk eller Britisk intervensjon.⁸⁰ Bevisene som ble samlet rundt den påståtte konspirasjonen mot regimet ble brukt som et forsvar av henrettelsen av Hitlers motstandere uten dom. Hitler fikk fjernet en potensiell trussel, og samtidig befestet sin makt over loven, ved å beordre det som ble omtalt som legitime henrettelser uten dom i nødverge på vegne av det tyske folk.⁸¹

⁷⁴ Ibid. s. 63

⁷⁵ Ibid. s. 57 og 62

⁷⁶ Ibid. s. 146 – 147 og 220

⁷⁷ Ibid. s. 270 – 271

⁷⁸ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 339 – 340

⁷⁹ Ibid. s. 342

⁸⁰ *Hitler's Table Talk 1941-1944: His Private Conversations*, (New York City: Enigma Books, 2000).

innføring 244 1. juli 1942 s. 548

⁸¹ Richard Overy, *The Dictators: Hitler's Germany, Stalin's Russia* (London: Penguin Books, 2005). s. 179

3.4 Riksdagsbrannen

Den tyske riksdagen ble total skadet i en brann 27. februar 1933. Den nederlandske mureren og kommunisten, Marinus van der Lubbe, ble arrestert og senere dømt til døden for brannstiftelse. Ryktene rundt en kommunistisk konspirasjon ble påskuddet for en erklæring av unntakstilstand, kalt riksdagsbrannforordningen, som ble signert av president Paul von Hindenburg. Det faktiske hendelsesforløpet og hvem som faktisk sto bak brannen har vært diskutert i lang tid. Det finnes flere teorier som vil trekkes frem her, men det som i denne sammenhengen er det viktigste er hvordan Hitler og NSDAP brukte hendelsen og sine forklaringer på den i sin endelige maktovertagelse.

Hitler hevdet selv at det var en kommunistisk sammensvergelse som sto bak brannstiftelsen, som flere av de store brannene gjennom historien:

«I'm sure that Nero didn't set fire to Rome. It was the Christian-Bolsheviks who did that, just as the Commune set fire to Paris in 1871 and the Communists set fire to the Reichstag in 1932[sic.].»⁸²

Videre mente Hitler at Ernst Torgler, den tidligere lederen for det tyske kommunistpartiet (KPD) som ble frifunnet fra å ha noe med brannen å gjøre i 1933, var ansvarlig for brannen, det kunne bare ikke bevises.⁸³ Rudolph Dies, sjef for den prøyssiske delen av Gestapo, var derimot etter sitt avhør av den pågrepne gjerningsmannen, overbevist om at van der Lubbe hadde handlet alene.⁸⁴ Hvem som startet riksdagsbrannen er ikke en avgjort sak, og historikere er uenige om hvem som sto bak. Det kan hevdes at å legge skylden på nazistene som bakmenn i ettertiden kan tolkes som en bortforklaring av Tysklands delte ansvar for Hitlers og NSDAPs maktovertakelse.⁸⁵ SA-offiseren Hans Georg Gewehr ble beskyldt av flere nazister for å stå bak brannen i kjølvannet av andre verdenskrig.⁸⁶ SA-mannen Hans-Martin Lennings skal ha hevdet at han kjørte van der Lubbe til riksdagen da den allerede var i brann.⁸⁷ Berlins brannsjef, Walter Gempp, skal ha utalt seg ved rettsaken i etterkant av riksdagsbrannen om at hans etat ble hindret

⁸² *Hitler's Table Talk*. Innføring nr.52, 25. oktober 1941, s. 89

⁸³ *Ibid.* Innføring nr, 81, natt 27. – 28. desember 1941

⁸⁴ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 309 – 310

⁸⁵ Sven Felix Kellerhoff, «Was die naue Eidesstattliche Erklärung eines SA-Manns bedeutet,» *Die Welt*, 26.07.2019.

⁸⁶ Benjamin Carter Hett, «This Story Is About Something Fundamental: Nazi Criminals, History, Memory, and the Reichstag Fire,» *Central European History* vol. 48, no. 2, juni (2015). s. 205 – 206

⁸⁷ Kellerhoff, «Was die naue Eidesstattliche Erklärung eines SA-Manns bedeutet,».

i å utføre slukningsarbeidet på en tilfredsstillende måte av NSDAP medlemmer.⁸⁸ Samtidige, som Victor Klemperer, merket seg også hvordan han syntes saken, og resultatet av den, så ut fem dager etter valget i 1933:

«Forunderlig hvor lett og vergeløst alt faller sammen. [...] Åtte dager før valget denne klossete Riksdagsbrannen – jeg kan ikke tenke meg at noen for alvor tror at det er kommunistene og ikke betalte nasjonalsosialister som står bak [...] Dag etter dag, det samme. Kommissarer utnevnt, lokale regjeringer avsatt, hakekorsflagg overalt, hus okkupert, folk skutt, aviser forbudt etc., etc.»⁸⁹

Hvorvidt nazistene selv hadde noe å gjøre med selve brannpåsettelsen, eller om de hindret slukkearbeidet vil ikke diskuteres videre. Det som er spesielt interessant i denne sammenhengen er hvordan Hitler og NSDAP raskt og effektivt brukte hendelsen for det den var verdt. Hitler fortalte selv om hvordan han skal ha kommet seg til kontoret til NSDAP-avisen, *Völkischer Beobachter*, hvor han sammen med Göbbels arbeidet med neste dags utgave mens riksdagen fortsatt brant.⁹⁰ Dies skrev i sin selvbiografi at hverken Hitler eller Göring ville tro på at van der Lubbe var eneste gjerningsmann, og at Hitler sto begeistret i den nedbrente riksdagen og ropte at det KPDs representanter måtte henges samme kveld, alle som sto i ledtog med de skulle arresteres, og at det nå heller ikke ville bli vist noen nåde ovenfor sosialdemokratene.⁹¹

Som et resultat av brannen og den påståtte konspirasjonen bak påsettelsen, fikk Hitlers samarbeidsregjering godkjent riksdagsbrannforordningen. Det åpnet for mulighet for å omgå rettigheter som var gitt i grunnloven, og dermed blant annet arrestere representanter fra KPD. KPD og deres representanter sto fortsatt på valglistene før valget. Noe Bullock mener var en genistrek fra Hitlers side, da han nå fikk sørget for at de nesten fem millionene stemmer som gikk til KPD, i praksis gikk til tomme seter, da representantene som ble valgt enten hadde flyktet eller allerede var arrestert.⁹² Med KPD satt effektivt ut av spill var det bare sosialdemokratene i SPD som var igjen til å stemme mot Hitlers lovendringer. Det var ikke nok og avstemmingen som fulgte gjorde Tyskland til et de facto diktatur.

⁸⁸ Harris M. Lentz III, *Assasinations and Executions: an Encyclopedia of Political Violence 1865 - 1986* (London: McFarland & Company, Inc, 1988).

⁸⁹ Victor Klemperer, *Jeg skal vitne til siste stund: dagbøker fra Hitler-Tyskland 1933-1945* (Oslo: Gyldendal, 1999), s. 8 – 9

⁹⁰ *Hitler's Table Talk*. Innføring nr. 295, 21. august 1942, s. 649

⁹¹ Rudolf Dies gjengitt i Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 310

⁹² *Ibid.* s. 312

Riksdagsbrannen inntraff litt under en måned etter Hitler hadde blitt innsatt som rikskansler, og en uke før et nyvalg Hitler var sikker på ville gi han større oppslutning og dermed mulighet til å styre uhindret av både presidenten og riksdagen.⁹³ Rett etter brannen skriver Klemperer at det ikke lenger het 'i regjeringens navn' når avgjørelser kom fra den nye regjeringen, men «på ordre fra NS-partiet».⁹⁴ Resultatet, av valget i kombinasjon med unntakslovene Hitler fikk innført, var et partidiktatur med Hitler selv som øverste leder. Hendelseskonspirasjonsteorien rundt riksdagsbrannen ble brukt instrumentelt for å begrunne den endelige nasjonalsosialistiske maktovertagelsen, men også som en videre sammensmelting av fiendebildene parlamentarismen, jødene, kommunistene og sosialdemokratene representerte.

3.5 'Krystallnatten'

Pogromene natt til 10. november, også kjent som 'Krystallnatten', kan sees på som en mer systematisk og brutalisert vending på overgrepene mot jødene som fulgte med nasjonalsosialismen. Overgrepene og diskrimineringen av jøder under loven var ikke noe nytt, men de fikk et systematisk preg ved planmessighetene i overgrepene 9. og 10. november, og med de diskriminerende lovendringene som fulgte.⁹⁵ I novemberpogromene var det store ødeleggelser av jødisk eiendom og nesten 30.000 jøder ble arrestert og fraktet til konsentrasjonsleirene Dachau, Buchenwald og Sachsenhausen.⁹⁶ Dette var også den første bruken av konsentrasjonsleirer for jøder i dette omfanget, da de tidligere primært hadde blitt brukt til politiske motstandere og andre uønskede i samfunnet.

Fig. 1: De påståtte bakmennene bak Herschel Grynszpan.⁹⁷

⁹³ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 43

⁹⁴ Klemperer, *Jeg skal vitne til siste stund*. s. 9

⁹⁵ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket, og Einhart Lorenz, *Jødehat*. s. 455

⁹⁶ *Ibid.* s. 455

⁹⁷ *Grünspans Hintermänner*, 18. november 1938

Pogromenes utløsende årsak var attentatet mot den tyske diplomaten Ernst vom Rath 7. november 1938, som døde av skadene to dager etter. Attentatet ble gjennomført av den 17år gamle jøden Herschel Grünsepan, som i et desperat forsøk ville protestere mot deportasjonen av polske jøder tilbake til Polen.⁹⁸ Som tegningen i *Der SA-Mann* viser, ble attentatet i Paris brukt for å videre spre konspirasjonsteoriene om hvordan verden hang sammen. I et bilag til *Völkischer Beobachter*, vises den påståtte koblingen mellom Sovjetunionen og Komintern, Den jødiskstyrte pressen og jødiske emigranter, og gjerningsmannen Herschel Grünsepan.⁹⁹

Reaksjonene mot den jødiske befolkningen i det tyske riket, som fulgte attentatet mot Ernst vom Rath, kan se spontane ut, men det var ikke tilfellet. Eksproprieringen av jødisk eiendom, kombinert med Adolf Eichmanns vellykkede politikk for å støtte jødisk utvandring etter alle deres penger og eiendommer var 'arisert' i det nylig annekterte Østerrike, var en inspirasjon for hvordan det skulle gjøres i Tyskland.¹⁰⁰ Hermann Göring skal 14. oktober 1938 på en konferanse om fireårsplanen at 'jødeproblemet' måtte løses handlingskraftig og omgående, og at jødene måtte fordrives fra økonomien.¹⁰¹ Om man kunne lykkes med å få jødene til å utvandre uten deres rikdommer ved hjelp av utpressing eller regelrett terror, ville det etter sigende være det beste. Attentatet i Paris 7. november var katalysatoren som trengtes for å sette i gang planer som allerede var mer eller mindre ferdig lagt. Goebbels tok muligheten han fikk, og brukte den effektivt for å fremme budskapet om at Tyskland nå var midt i en krise. Propagandaministeren instruerte avisredaktørene til å sørge for at saken skulle dominere forsiden, og at det skulle komme tydelig frem at dette ville få konsekvenser for den jødiske befolkningen.¹⁰²

Hvordan selve aksjonene natt til 10. november ble startet og gjennomført vitner også om starten på en mer planmessig utdrivelse av jødene. Nyhetene om vom Rath's død skal ha nådd Hitler på markeringen av 15års jubileet for ølkjellerkuppet. Til tross for tradisjonen, skal Hitler, tydelig påvirket av nyhetene, ikke selv ha snakket til forsamlingen.¹⁰³ Hitler skal ha diskutert innholdet i Goebbels' kommende tale, før han trakk seg tilbake for å ikke videre assosieres med det flammende budskapet.¹⁰⁴ Goebbels tale skal ha blitt oppfattet som en oppfordring til partiet om å organisere og delta i demonstrasjonene, men uten at det skulle

⁹⁸ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 591

⁹⁹ *Grünspans Hintermänner*.

¹⁰⁰ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket, og Einhart Lorenz, *Jødehat*. s. 453

¹⁰¹ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 591

¹⁰² *Ibid.* s. 591 – 592

¹⁰³ *Ibid.* s.592

¹⁰⁴ *Ibid.* s. 592

fremstå slik utad.¹⁰⁵ På grunn av denne oppfattelsen, ble det videre anbefalt å frikjenne den første fengslede for drap på en jøde under aksjonen, da han fulgte de: «*Vaguely expressed, and correctly understood will of the leaders. For that he cannot be punished*».¹⁰⁶ Spillereglene for demonstrasjonene ble videre spesifisert av Reinhard Heydrich i en telegramutveksling med statspolitiet Gestapo og Sikkerhetstjenesten SD. Gestapo og SD skulle samarbeide med lokale ledere av NSDAP for å diskutere gjennomføringen av de forventede demonstrasjonene etter regler for hva og hvem som skulle beskyttes og ikke.¹⁰⁷ Telegrammene fra Heydrich viser klart til NSDAPs ambisjoner om å jage jødene ut av riket, uten deres eiendommer, og er resultatet av en konspiratorisk forestilling av jødene som gruppe med en effektiv bruk av dette i propaganda. Spillereglene ble ikke fulgt og ødeleggelsene var ikke så kontrollerte som Heydrich ønsket. Göring skal ha uttalt, som han i sitt forsvar begrunner med frustrasjon og sinne, at han skulle ønske at 200 jøder ble drept fremfor ødeleggelsene av varer i de jødiske butikkene.¹⁰⁸

Et ønsket resultat av pogromene var en masse emigrasjon av jøder fra Tyskland, og med en sterk overvekt av unge menn skal ca. 78.000 jøder ha emigrert eller flyktet.¹⁰⁹ Jødene ble bøtelagt for attentatet på vom Rath, og penger som ble utbetalt av forsikringsselskaper for skadene 9. og 10. november 1938, ble konfiskert.¹¹⁰ I den påfølgende måneden ble jødiske barn utestengt fra skoler, og universiteter og biblioteker ble stengt for jødiske studenter, alle jøder ble fratatt førerkort og vognkort, og ble utestengt fra kinoer, teatre og andre offentlige møteplasser.¹¹¹ Victor Klemperer skriver i sine dagboknotater fra starten av desember 1938, om nesten daglige innføringer av nye 'jødelover', køer for utvandring, frykten for ekspropriasjon, jødiske venner som kom syke hjem fra Buchenwald, og ikke-jødiske venner som snakket med han som om han lå for døden.¹¹² Klemperer pekte på at i rettferdiggjøringen av nye tiltak, eller andre grusomheter utført mot jødene, ble frasen: '*i overensstemmelse med folkets sunne rettferdighetssans*' brukt for å avfeie videre kritikk:

¹⁰⁵ ND – 3063-PS, Rapport fra hendelsene 9. – 10. november av NSDAP ved Walter Buch til Hermann Göring, Office of United States Cief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression Volume V* (Washington: United States Government Printing Office, 1946). s. 868 – 876

¹⁰⁶ Ibid. (3063-PS)

¹⁰⁷ ND – 3051-PS, i *ibid.* s. 797 - 801

¹⁰⁸ Hermann Göring, «Excerpts of the Testimony of Hermann Goering 3,» University of Missouri-Kansas City, <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/Goering5.html>.

¹⁰⁹ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket, og Einhart Lorenz, *Jødehat*. s. 455

¹¹⁰ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 593

¹¹¹ Trond Berg Eriksen, Håkon Harket, og Einhart Lorenz, *Jødehat*. s. 455
Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 594

¹¹² Klemperer, *Jeg skal vitne til siste stund*. s. 216 – 222

«Den sunne rettferdighetssans hos det tyske mennesket støttet i går opp om et dekret fra politiminister Himmler: Inndragelse av førerkortet for alle jøder. Begrunnelse: Grünsepan-mordet hadde bevist at jødene var 'upålitelige', derfor kan man ikke ha dem sittende bak et ratt; dessuten krenket jødene det tyske trafikkfellesskapet ved sin anmassende bruk av tyske riksautostradaer, bygd av tyske arbeiderhender.»¹¹³

Hendelseskonspirasjonsteorien rundt attentatet på vom Rath ble påskuddet som trengtes for å starte den videre forfølgelsen av jødene, så vel som å rettferdiggjøre den. Jødene skulle ikke lenger *bare* være annenrangs borgere som ble systematisk diskriminert, de skulle ut av det nye Tyskland og de som ikke flyttet *frivillig* skulle gjøres klare for senere deportering. Nürnberg-lovene som allerede hadde gjort livet vanskelig for jødene, ble etterfulgt av nye forordninger om gjenoppbygning av skadene under november pogromene for jødenes egen regning, uten bruk av utbetalte forsikringspenger som skulle føres direkte over til staten.¹¹⁴ Det hadde dessuten vært forbudt å overføre verdier ut av landet, uten tillatelse fra staten, siden desember 1936.¹¹⁵ Jødene ble i praksis ranet og fordrevet fra de tyske områdene, og de som ble igjen ble offer for enda grovere og barbariske overgrep. I sammenheng med forordningene som kom i kjølvannet av novemberpogromene, uttalte Göring:

«I demand that German Jewry as a whole shall, as a punishment for the abominable crimes, et cetera, make a contribution of RM1 billion. That will work. The pigs will not commit a second murder so quickly. Incidentally, I would like to say again that I would not like to be a Jew in Germany»¹¹⁶

3.6 Avslutning

Den tyske nasjonalsosialismen ble etablert og startet sin vei mot makten med grunnlag i flere subversjonsmyter og konspirasjonsforestillinger. I sitt ideologiske manifest kobler Hitler de lokale forutsetningene opp mot systemkonspirasjonsteoriene rundt en jødisk verdenskonspirasjon, fra *Zions vises protokoller*, og subversjonsmytene rundt Tysklands nederlag, dolkestøtslegenden, sammen med tidligere historiske begivenheter, rasetenkning og andre mer generelle motstandere av 'det rene tyske' til en superkonspirasjonsteori. Senere hendelser ordnes innunder superkonspirasjonen, ingenting er lenger tilfeldig.

¹¹³ Ibid. s. 219

¹¹⁴ Göring, «Excerpts of the Testimony of Hermann Goering 3».

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

Hendelseskonspirasjonsteorien rundt riksdagsbrannen kunne ikke bare være en handling begått av en enkelt nederlandsk kommunist, en større sammensvergelse måtte stå bak ifølge Hitler. Attentatet på vom Rath kunne ikke være begått på grunn av en enkelt families skjebne, men måtte være en større konspirasjon som sto bak, og alle jøder var kollektivt skyldige. De ulike delene av denne superkonspirasjonsteorien ble på ulike måter brukt for å rettferdiggjøre tiltak som ga Hitler diktatorisk makt, og bruk av ekstreme virkemidler ovenfor befolkningen for å beholde den. Nasjonalsosialistenes kamp ble en kamp mellom det gode og det onde, seieren var eneste som betydde noe, og alle virkemidler var tillatt.

4 Sovjetunionen

I Sovjetunionen finner vi ikke den samme rasetenkningen som i Det tredje riket, konspirasjonsteoriene baserte seg på deres verdensbilde om klassekamp. Fiendene var, som i andre totalitære regimer, alle som sto i veien for gjennomføringen av ideologiens, og senere lederens, endelige mål. Politiske utrenskninger i partiet hadde forekommet lenge i SUKP(b), men under Stalin kan man se en økning i forfølgelsen av politiske motstandere og potensielle utfordrere som kulminerte i Moskvaprosessene og den store terroren. Det er spesielt to bøker som kan være med å forklare konspirasjonsteoriene som ble konstruert av Stalin-regimet, *Sovjetunionens Kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie: kort fremstilling* og *Den store sammensvergelsen: Den hemmelige krig mot Sovjet-Samveldet. SUKP(b)s historie* ble påbegynt i 1935 og utgitt i 1938, og på norsk i 1939. Boken gjennomgikk flere revisjoner etter hvert som moskvaprosessene utspilte seg.¹¹⁷ Stalin var selv aktiv i sin rolle som redaktør, han hadde skrevet om deler av boken underveis, og lagt til sitt eget kapittel med sine tolkninger av marxist-leninismen slik han selv definerte den.¹¹⁸ *Den store sammensvergelsen* ble utgitt i 1946, og den norske utgaven, oversatt av Arne Fredriksen, kom ut noen år senere. Denne boken er et bestillingsverk fra Stalin-regimet skrevet av de to forfatterne Albert E. Kahn og Michael Sayers, og forsvarer forfølgelsene i et internasjonalt perspektiv. Sammen forsvarer bøkene Stalins maktgrunnlag som Lenins eneste rette etterfølger, og rettferdiggjør jakten på indre fiender og *femtekolonnister*¹¹⁹, ved å skildre hvordan det undergravende arbeidet påståelig hadde blitt utført fra oktoberrevolusjonen og frem til utgivelsene, for både Sovjetunionens innbyggere og utenforstående.¹²⁰

For å se nærmere på bruken av konspirasjonsteorier i Sovjetunionen vil jeg først se på bakgrunnen for, og hvordan fiendebildene ble konstruert i Russland og Sovjetunionen. Hendelseskonspirasjonsteorien rundt mordet på Sergei M. Kirov er sentral i forståelsen av den påfølgende forfølgelsen av Stalins motstandere. Avslutningsvis vil jeg se på hvordan fiendebildene og mordet på Kirov førte til den systematiske utrenskningen og konspirasjonsteoriene som ble dannet under Moskvaprosessene og Den store terroren.

¹¹⁷ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 515

¹¹⁸ Ibid. s. 515 og 637

¹¹⁹ Et begrep som stammer fra den spanske borgerkrigen hvor det ble omtalt at nasjonalistene hadde en femte militære kolonne som jobbet mot republikanerne inne i hovedstaden Madrid. Brukes om grupper som driver undergravende arbeid til fordel for en fremmed makt. (Sprakradet.no)

¹²⁰ Sørensen, *Den store sammensvergelsen*. s. 269 og Bullock, *Hitler and Stalin*. 515 – 516

4.1 Sovjetunionens fiender

Russland og Sovjetunionens historie frem mot Stalins maktovertakelse og de senere utrenskningene er på ingen måte ukomplisert. Fra den første revolusjonen i 1905 og en påbegynt demokratiseringsprosess, til Tsar Nikolai IIs abdisering i 1917, var venstrefløyen og liberalistene i Russland dominerende i omveltningene. Bolsjevikene var bare en del av opposisjonen mot tsarregimet blant flere andre grupper, som de sosialrevolusjonære, mensjevikene, oktobristene og kadettene. Bolsjevikene klarte å gripe makten ved oktoberrevolusjonen i 1917, og ved oppløsningen av den nyvalgte folkeforsamlingen i 1918.¹²¹ *SUKP(b)s historie*, bolsjevikenes egen historie, fremstiller kampen frem mot opprettelsen av Sovjetunionen og Stalins maktovertagelse som nærmest forutbestemt. Robert Service og Åsmund Egge påpeker at det i realiteten så mørkt ut for bolsjevikene ved flere anledninger. De var forfulgt av tsarregimet og hadde ingen reel innflytelse ved starten av revolusjonen, men ved å skaffe seg nok makt i noen av de viktigste sovjetene, arbeiderrådene, i Petrograd og Moskva kunne de gripe makten i 1918.¹²² Borgerkrigen som fulgte, kan anslås til å ha kostet 14 millioner mennesker livet gjennom direkte kamphandlinger og sultkatastrofen, som fulgte som en konsekvens av regimets beslagleggelse av korn.¹²³ Den hvite hæren klarte ikke å slå bolsjevikene, til tross for internasjonal støtte. Lenin og senere Stalin jobbet også aktivt for å slå ned det som var av intern splid i partiet.

Fiendene av bolsjevikene var mange, men her ser man også en sammenblanding av reelle og forestilte fiender. Det ble konstruert store og kompliserte subversjonsmyter som igjen førte til en enda mer brutal behandling av de som ble anklaget for å stå på feil side. Hovedfienden til kommunismen og bolsjevikene var i all hovedsak en ytre fiende, alle kapitalistisk drevede 'imperialistiske makter'.¹²⁴ Indre fiender ble underordnet de ytre fiendene, og ble ofte beskyldt for å være agenter eller involvert i intrikate konspirasjoner som var knyttet innunder den fremmede hovedfienden, som kontrarevolusjonære. Det kan selvfølgelig diskuteres hvor utbredt det var i partiledelsen å tro på alle teoriene som ble konstruert, men en viss overbevisning må ha vært til stede. Konspirasjonsteoriene ble brukt som et effektivt forsvar av forfølgelse, og som bevis i rettsaker og henrettelser av fiender, samt å legitimere at de fant sted.

¹²¹ Åsmund Egge, *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin: Russlands og Sovjetunionens moderne historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1999). s. 102 – 103

¹²² Ibid. s. 102 – 107 og Robert Service, *Lenin: en biografi* (Oslo: N. W. Damm & Søn As, 2006). s. 343

¹²³ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 16

¹²⁴ Service, *Lenin*. s. 279 – 280

4.1.1 Ytre fiender

Kommunistene i Russland møtte motstand fra andre stater. Revolusjonen fant sted under første verdenskrig og de stridende partene ville bli påvirket om bolsjevikene trakk landet ut av krigen. Om krigen ble avsluttet på tyskernes østfront kunne de flytte sine soldater mot britene og franskmennene i vest.¹²⁵ Kommunistenes internasjonale ambisjoner, og freden i Brest-Litovsk bidro til at de allierte var sterkt kritiske til det nye regimet. USA, Frankrike, Storbritannia og Japan, bidro alle med forskjellige former for støtte til kommunistenes motstandere, *de hvite*, under borgerkrigen. Etter de hvites styrker ble nedkjempet utenfor Petrograd hadde kommunistene, *de røde*, vunnet det avgjørende slaget.¹²⁶ Service argumenterer for at krigstrøtthet og hjemlige forhold var grunnen til at det ikke ble noen videre internasjonal militær intervensjon, og de allierte avsluttet sin økonomiske blokade av Sovjet-Russland i 1919.¹²⁷ Spenningene mellom Sovjetunionen og vesten fortsatte som kjent ut Sovjetunionens levetid. Fiender av arbeiderklassen, eller av folket, ble en vanlig anklage, og de var: «*alle leiesvennene til den kapitalistiske omverden.*»¹²⁸ Komintern og ønsket om å spre revolusjonen var også en grunn til reell bekymring for vesten, og førte til organiseringen av flere anti-kommunistiske grupper.

I *Den store sammensvergelsen* fortelles det at de russiske soldatene kjempet tappert mot en overveldende fiende under den første verdenskrigen, og at den sterkeste motstanden de møtte kom fra bak frontlinjen: «*Krigsministeren Sukhomlinov var en forræder betalt av tyskerne, Tsarens hoff var fylt av tyske agenter og notorisk tysksinnede under ledelse av tsarinnen og hennes rådgiver, den skumle presten Rasputin.*»¹²⁹ Det er selvfølgelig ikke nevnt i denne offisielle historien at bolsjevikpartiet etter februarrevolusjonen selv hadde blitt finansiert av Tyskland, eller at Lenin selv hadde blitt anklaget for å være tysk spion.¹³⁰ Spenningene mellom Tyskland og Sovjetunionen tiltok etter nasjonalsosialismens maktovertagelse. Bruce Pauley argumenterer for at både den italienske fascismen og den tyske nasjonalsosialismen oppsto i en atmosfære av antikommunistisk hysteri, og dens nasjonalistiske og militaristiske preg var en reaksjon på kommunistenes internasjonale ambisjoner.¹³¹ I *Den store sammensvergelsen*, trekker Sayers og Kahn frem Antikominternpakten og antikommunismen som en utløsende

¹²⁵ Ibid. s. 390

¹²⁶ Ibid. s. 451

¹²⁷ Ibid. s. 451

¹²⁸ *Sovjetunionens kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie*, (Oslo: Internasjonalt arbeiderforlag, 1939). s. 5

¹²⁹ Michael Sayers og Albert E. Kahn, *Den store sammensvergelsen: Den hemmelige krig mot Sovjet-Samveldet* (Oslo: Forlaget Oktober A/S, 1975). s. 13n1

¹³⁰ Service, *Lenin*. s. 326 og 335 – 336, og Pipes, *The Unknown Lenin*. s. 50 – 53

¹³¹ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 6

årsak til den andre verdenskrig, som angivelig brøt ut allerede i 1931 da Japan invaderte Mandsjuria for: «å redde Asia fra kommunismen».¹³² Videre blir også Hitlers maktovertagelse, det italienske angrepet på Etiopia, og den tysk- italienske støtten til Fransisco Franco, omtalt som aksjoner for: «å redde verden fra kommunismen».¹³³ Noe av dette er til en viss grad sant, men også en grov forenkling av historien. Det mer konspiratoriske aspektet i beskrivelsen av disse fiendene og deres allierte, kommer frem gjennom etterpåklokskap, og ved å tillegge andre meninger. Antikominternpakten ble påståelig brukt kun som et skalkeskjul for aksemaktens forsøk på å «erobre og undertvinge Europa og Asia»,¹³⁴ og de alliertes avståelse av Sudetland til Tyskland etter Münchenavtalen var et uttrykk for en samlet front mot Sovjetunionen «som verdensreaksjonen hadde drømt om siden 1918».¹³⁵ I en lengre fotnote til dette avsnittet, beskrives det videre hvordan Lev Trotskij og trotskistene, sammen med aksemaktene og politikere som ønsket forsoning, ville overbevise folket om at Stalins politikk rundt kollektiv sikkerhet og en felles front mot fascismen ville føre med seg en ny imperialistisk krig og en borgerlig utvikling i Sovjetunionen.¹³⁶ Stalin mente også at de alliertes ikkeinnblandingsspolitikk fremmet aggresjon fra aksemaktene, de forsøkte ikke å begrense aksemaktene, men heller å få dem til å føre en krig kun mot Sovjetunionen.¹³⁷ Disse konspiratoriske ideene går enda lenger da politikere og pressen, som i Europa og USA, rapporterte på svakheter i det russiske militæret, så vel som når de beskrev brutal tysk fremmarsj, ble ilagt de skjulte motivene å forsøke å egge de to partene til krig.¹³⁸

En lengre utredningen om en stor internasjonal konspirasjon legges frem som et forsvar for hvorfor Sovjetunionen signerte en ikkeangreppspakt med Tyskland, den blir beskrevet som uønsket og påtvunget av politikerne i Europa, da ingen ville stå sammen med Sovjetunionen mot fascismen.¹³⁹ Molotov-Ribbentrop-pakten var ikke bare en ikkeangreppspakt, den inneholdt en hemmelig protokoll som beskrev delingen mellom Sovjetunionen og Tyskland av landområder tilhørende Polen, Finland, Estland, Latvia og Litauen, langs de samme grensene hvor Sovjetunionens innmarsj ble beskrevet som «det første av en rekke skritt [...] for å hindre at nazismen spredte seg, og for å styrke landets forsvarskraft i det sammenstøtet med Det tredje

¹³² Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 321 og *SUKP(b)s historie*. s. 293

¹³³ Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 321

¹³⁴ Ibid. s. 322

¹³⁵ Ibid. s. 323

¹³⁶ Ibid. 323 – 324n1

¹³⁷ Josef Stalin, *Beretningsforedrag på den 18. partikongress om SUKP(b)s sentralkomites arbeid* (Oslo: Internasjonalt Arbeiderforlag, 1939). s. 13

¹³⁸ Ibid. s. 13 – 14

¹³⁹ Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 328

riket som måtte komme». ¹⁴⁰ Paktens innhold ble annonsert med unntak av denne hemmelige protokollen, den ble kjent i vesten fra dokumenter som ble hentet fra Tyskland etter krigen, men dens autenticitet ble ikke innrømmet av Sovjetunionen før i 1989. ¹⁴¹

Tankene rundt en stor, eller flere, konspirasjoner som arbeidet mot Sovjetunionen og revolusjonen, gjør så å si alle utenfor Sovjetunionens grenser til fiender. Alle som står i veien for gjennomføringen av målet er å betrakte som fiender. Politiske motstandere på både venstre og høyre fløy, ilegges skjulte motiver for alt sitt virke og det konspiratoriske nettverket til de ytre fiendene ble tett knyttet til Sovjetunionens indre fiender.

4.1.2 Indre fiender

I fortellingen om perioden mellom de to revolusjonene i 1917, beskriver Sayers og Kahn bolsjevikpartiet som «*de russiske kommunistenes organisasjon*», og bolsjevikene som de mest populære talerne, og: «*soldater, arbeidere og bønder gjentok stadig hva de sa*». ¹⁴² Bolsjevikene hadde etter deres egen fortelling alltid hatt en høy oppslutning, og alltid jobbet målrettet mot opprettelsen av Sovjetunionen. Det var bolsjevikene som i oktober 1905 hadde fortalt massene at tsarens manifest og lovnader om demokratisering var en felle, og de hadde dessuten alltid ansett sovjetene som det revolusjonære sentrum og styrte, blant andre, sovjetene i Moskva fra første stund. ¹⁴³ Service bemerker seg at bolsjevikene på dette tidspunktet i stor grad foraktet sovjetene, og at det ved februarrevolusjonen i all hovedsak var mensjeviker og sosialrevolusjonære som satt med makten i de ulike sovjetene. ¹⁴⁴ I sin egen historie fremstiller bolsjevikene seg selv som heltene, og alle de som arbeidet mot dem som skurker. Her finner vi et typisk konspiratorisk trekk ved det totalitære, kampen mellom det 'gode' og det 'onde'. Bolsjevikene så på seg selv som de eneste sanne kommunistene og revolusjonære, de sosialrevolusjonære, mensjevikerne, og anarkistene som 'bare angivelig' tilhørte venstresiden ble forfulgt og beskyldt for kontrarevolusjonær virksomhet:

«alle småborgerlige partier, som for å bedra folket kalte seg 'revolusjonære' og 'sosialistiske' partier [...] ble kontrarevolusjonære partier allerede foran den sosialistiske Oktoberrevolusjonen, og senere forvandlet seg til agenter for de utenlandske borgerlige spionasjetjenester,

¹⁴⁰ Ibid. s. 329, og Joachim von Ribbentrop og Vjatsjeslav Molotov, *The Molotov-Ribbentrop Pact* (Moskva, 23. august 1939).

¹⁴¹ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 619

¹⁴² Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 14

¹⁴³ *SUKP(b)s historie*. s. 80 – 81

¹⁴⁴ Service, *Lenin*. s. 199 og 344

til en bande av spioner, skadegjørere, ødeleggelsesagenter, mordere og landsforrædere.»¹⁴⁵

Om disse motstanderne ikke hadde blitt overvunnet, «ville det ikke ha vært mulig å virkeliggjøre den proletariske revolusjons seier».¹⁴⁶

Sovjetunionen, som andre totalitære regimer, kan defineres ved at de var prinsipielt anti-pluralistiske.¹⁴⁷ Fiender var å finne overalt der kritikken ble for sterk, eller det ble gjort motstand mot gjennomføring av politikk. De indre og ytre fiendene som kommunistene hadde stått ovenfor i borgerkrigen førte til en følelse av evig beleiring. Den eneste måten å beholde makten på var gjennom partidisciplin, terror og oppbygning av militæret, en beleiringsmentalitet Pauley mener varte frem til Stalins død i 1953, og om enn i noe mindre grad til Sovjetunionens fall.¹⁴⁸ Alle som var eller hadde vært knyttet til grupper som hadde sittet i den provisoriske regjeringen, eller grupper som typisk hadde gjort, eller kunne gjøre motstand, var potensielle fiender. Blant annet jordeiere, borgerskapet, aristokrater, presteskapet, industrieiere, tilhengere av tsaren og 'de hvite', og nasjonalistisk orienterte etniske grupper, var spesielt utsatt. I 1921, etter Kronstadt-opprøret ble det innført fraksjonsforbud i partiet.¹⁴⁹ Fraksjonsforbudet ble innført for å styrke partiet, det skulle stå samlet utad og diskusjoner skulle tas innad i partiet. Denne formen for forbud kan føre med seg at fraksjoner organiseres uformelt og hemmelig. Stalin så nytten av dette da hans politiske motstandere kunne kobles sammen med fraksjoner som samarbeidet med forskjellige grupper for å bevise deres skyld som kontrarevolusjonære.

Bolsjevikene var i en evig kamp mot indre fiender, også innad i sitt eget parti. I slutningen i *SUKP(b)s historie* vises det at:

«Partiets historie lærer videre at uten en uforsonlig kamp mot opportunistene i sine egne rekker, uten å tilintetgjøre kapitulantene i sin egen midte kan arbeiderklassens parti ikke bevare enheten og disiplinen i sine rekker, [...] kan det ikke fylle sin rolle som byggeren av det nye, sosialistiske samfunn.»¹⁵⁰

Disse opportunistene, beskrevet som en 'svulst i partiet', var angivelig trotskister, bukharinfolk, økonomister, og representanter for nasjonalistiske avvik, alle skulle igjen være

¹⁴⁵ *SUKP(b)s historie*. s. 349

¹⁴⁶ *Ibid.* s. 349

¹⁴⁷ Sørensen, «Totalitarisme som begrep og fenomen», s. 21

¹⁴⁸ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 16 – 17

¹⁴⁹ Service, *Lenin*. s. 488

¹⁵⁰ *SUKP(b)s historie*. s. 349

agenter for mensjevnikene, så en utrenskning av disse var en fortsettelse på kampen mot mensjevismen.¹⁵¹ En kamp mot fiendene i partiet ble ansett som høyst nødvendig, Moskvaprosessene og den store terroren var derfor nødvendig.

Brutaliteten som ble vist i forfølgelsen av indre fiender under Stalin står frem som toppen av terror under regimet, i det rene antallet av de som ble sent til fangeleirer eller henrettet. Det kan trekkes frem at selve brutaliteten ikke var noe nytt. Under Lenin ble også motstand møtt med harde og ofte overdrevne straffer. Det mest kjente dokumentet som omhandler dette er en ordre sendt fra Lenin til kommunistene i Penza etter at det hadde blitt slått ned et større opprør blant kulakkene, jordeiende bønder. Siden kampen mot kulakkene var en nødvendighet for revolusjonen, og at det var nå det siste slaget sto, beordret Lenin:

*«Hang (hang without fail, so **the people see**) no fewer than one hundred known kulaks, rich men, bloodsuckers. [...] Do it in such a way that for hundreds of versts around, the people will see, tremble, know, shout: **they are strangling** and will strangle to death the bloodsucker kulaks.»¹⁵²*

Skueprosessene, som ble brukt hyppig av Stalin, hadde allerede blitt brukt av Lenin i 1922. Den polske kommunisten Karl Radek i den tyske delen av Komintern, skal ha bedt Lenin om å ikke ilegge gi dødsstraff til de sosialrevolusjonære som ble tiltalt sommeren 1922.¹⁵³ Lenin var fast bestemt på å sette et eksempel ovenfor både de sosialrevolusjonære og mensjevnikene, og dødsstraff skulle sanksjoneres ovenfor disse gruppene ved alle sider ved deres virksomhet.¹⁵⁴ Shakhty-saken i 1928, hvor industriarbeidere i byen ble anklaget for å sabotere og konspirere med fremmede makter, var den første i en rekke av rettsaker i Stalins Sovjetunionen som baserte seg på fabrikkerte forestillinger om en konspirasjon.¹⁵⁵ De fleste rettsakene ble holdt bak lukkede dører, men flere var åpne også for utenlandsk presse, de baserte seg videre på alvorlige anklager og tilståelser, ofte uten andre former for bevisføring.¹⁵⁶

Den aktive bruken av fiendebilder for å rettferdiggjøre harde virkemidler var heller ikke noe nytt. Den keiserlige russiske hæren hadde Lenin tidligere sammenlignet med de ‘svarte hundre’, og dermed stemplet dem som antisemittiske og kontrarevolusjonære bøller.¹⁵⁷ De ‘svarte hundre’ var et kjent og fryktet fiendebilde i Sovjetunionen, de var reaksjonære bander,

¹⁵¹ Ibid. s. 239 – 350

¹⁵² Pipes, *The Unknown Lenin*. Dokument 24. s. 50, De uthevede ordene er understreket i dokumentet.

¹⁵³ Ibid. s. 159 – 160, kommentarer til dokument 99

¹⁵⁴ Service, *Lenin*. s. 504 – 505

¹⁵⁵ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 210 og 475

¹⁵⁶ Ibid. s.475

¹⁵⁷ Service, *Lenin*. s. 257

som sto for pogromer og blodige angrep på jøder, liberale og revolusjonære i Russland før første verdenskrig.¹⁵⁸ *SUKP(b)s historie* skildrer grusomhetene de sto for, og peker ut medlemmene som reaksjonære godseiere, prester, kjøpmenn, og halvkriminelle omstreifere.¹⁵⁹ Lenin trakk igjen frem denne assosiasjonen ovenfor den russiskortodokse kirken, da han rettferdiggjorde konfiskering av eiendom og eiendeler:

*«it will become crystal clear that the Black Hundred clergy headed by its leader is quite deliberately implementing the plan to engage us in a decisive battle precisely at this moment. [...] It is precisely now and only now, [...] that we can (and therefore must) carry out the confiscation of church valuables with the most savage and merciless energy, not stopping [short of] crushing any resistance.»*¹⁶⁰

Også i *Den store sammensvergelsen* kobles de svarte hundre sammen med fiender av revolusjonen, også i USA. Henry Ford hadde gjennom sin avis, *The Dearborne Independent*, gitt ut falsumet *Zions vises protokoller* som en føljetong. I kommentarene til den amerikanske utgaven av protokollene kobles jødene primært sammen med bolsjevikene i deres 'store sammensvergelse'.¹⁶¹ Under overskriften «*De svarte hundrer i Detroit*» beskriver Sayers og Kahn hvordan Ford, under ledelse av emigrerte russiske aristokrater, hvite terrorister, medlemmer av de svarte hundre, og tidligere agenter for Okhrana, opprettet en hemmelig organisasjon for å spionere, fremme reaksjonære planer mot Sovjetunionen, og spre antisemittisk propaganda.¹⁶² Organisasjonens agenter skulle ha blitt sendt rundt i verden og samarbeidet tett med fascister, de hevdes videre å ha trengt inn i ledende aviser, universiteter, kjente foreninger og i de ulike regjeringsorganene i USA.¹⁶³ På denne måten kobles et kjent fiendebilde av en indre fiende fra en periode før revolusjonen, opp mot et stort konspiratorisk nettverk med forgreninger som hadde makt til å påvirke politikk og handlinger rundt hele verden.

¹⁵⁸ Reaksjonære bander, som sto for pogromer og blodige angrep på jøder, liberale og revolusjonære i Russland før første verdenskrig. Egge, *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin*. s. 75

¹⁵⁹ *SUKP(b)s historie*. s. 78

¹⁶⁰ Pipes, *The Unknown Lenin*. s. 152, dokument 94 «Letter to Molotov for Politburo Members»

¹⁶¹ Rian, «Zions vises protokoller». s. 160

¹⁶² Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 149

¹⁶³ *Ibid.* s. 149

4.2 Mordet på Kirov

«Den 1. desember 1934 ble S. M. Kirov nederdrettig myrdet i Smolny i Leningrad med et revolverskudd. [...] Morderen, som ble tatt på åstedet, viste seg å være medlem av en kontrarevolusjonær illegal gruppe som var organisert av den sovjetfiendtlige sinovjevgruppe i Leningrad». ¹⁶⁴

Kirov blir, i *SUKP(b)s historie*, beskrevet som partiets og arbeiderklassens yndling, og attentatet mot han førte til dyp sorg hos det arbeidende folk i Sovjetunionen. ¹⁶⁵ Den illegale gruppen morderen skulle ha tilhørt, beskrives ved at: «det eksisterte et illegalt kontrarevolusjonært 'Moskva-sentrum'» og at «Mordet på kamerat Kirov var, som det senere viste seg, begått av denne forente trotskistisk-bukharinske bande». ¹⁶⁶ Slik mordet på Kirov blir fremstilt i *SUKP(b)s Historie* fremstår det som en handling utført av en meget sammensatt konspirasjon bestående av tidligere, så vel som daværende, topper i partiet. Pauley argumenterer for at Stalin hentet inspirasjon fra hvordan Hitlers brukte Riksdagsbrannen for å kvitte seg med kommunistene i Tyskland, til hvordan han selv brukte attentatet på Sergei Kirov som startskuddet på den store terroren. ¹⁶⁷ Hvem som faktisk sto bak attentatet har også vært diskutert på samme måte som Riksdagsbrannen, men her er det igjen mest relevant å se på de forskjellige forklaringene gjennom deres funksjon. Teorien om at en større konspirasjon sto bak mordet på Kirov, ble instrumentelt brukt som et påskudd til å kvitte seg med opposisjon innad i Sovjetunionens kommunistiske parti.

Stalin og regimet hedret Kirov som en fallen helt, Stalin sto selv æresvakt i statsbegravelsen og *Pravda* hevdet videre at fienden hadde ikke bare angrepet Kirov, men hele den proletariske revolusjonen. ¹⁶⁸ I *Den store sammensvergelsen* hevdes det også at mordet på Kirov var det første skrittet i den trotskistiske-sinovjevske sammensvergelsen mot sovjetregjeringen. ¹⁶⁹ Sayers og Kahn beskriver et sammensurium av ulike grupper som var involvert i terroristgrupper i Sovjetunionen. Medlemmene av terrororganisasjonene var tidligere sosialrevolusjonære, mensjeviker, profesjonelle kriminelle, tidligere agenter for tsarregimets hemmelige politi, nasjonalister og fascister. ¹⁷⁰ Flere steder skulle japanske og nasjonalsosialistiske agenter fra Tyskland holdt overoppsyn over gruppenes virksomheter, og

¹⁶⁴ *SUKP(b)s historie*. s. 317

¹⁶⁵ *Ibid.* s. 317

¹⁶⁶ *Ibid.* s. 317

¹⁶⁷ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 147

¹⁶⁸ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 465 – 466

¹⁶⁹ Sayers og Kahn, *Den store sammensvergelsen*. s. 249

¹⁷⁰ *Ibid.* s. 245

Lev Trotskij sendte de regelmessige budskap om nødvendigheten av å likvidere lederne i Sovjetunionen.¹⁷¹ Listene over de som skulle myrdes hadde selvfølgelig Stalin på toppen etterfulgt av sentrale ledere som Molotov, Kaganovitsj, og Kirov.¹⁷² Leonid Nikolajev, mannen som myrdet Kirov, skal ha hatt personlige uoverensstemmelser med Kirov men mordet ble likevel tolket som et politisk attentat, og unntakslover som omfattet rettsforfølgelsen av terrorister ble innført av Stalin allerede på veien til Leningrad der han selv ville lede etterforskningen.¹⁷³

Det er uenigheter om hvem som var ansvarlig for attentatet, men det er en konsensus blant historikere at den offisielle forklaringen om en massiv konspirasjon ikke stemmer. Alan Bullock trekker frem at Stalin nok beordret, eller i det minste godkjente, drapet på Kirov for å kvitte seg med en populær politisk motstander som den mest sannsynlige forklaringen.¹⁷⁴ Det kan ligge noe i dette når man ser på Stalins raske reaksjoner og lovendringer som fulgte. Det kan også argumenteres mot denne teorien da mennesker Stalin ville bli kvitt ofte endte opp i en bilulykke, ble forgiftet, rapportert syke, eller erklært som forrædere og ble fengslet og skutt.¹⁷⁵ Den norske historikeren Åsmund Egge, som har skrevet en bok om attentatet mot Kirov, påpeker at om Stalin sto bak attentatet vil det si at terroren kan ha vært planlagt på forhånd.¹⁷⁶ Senere undersøkelser i Sovjetunionen understøtter også denne teorien. Khrusjtsjov skal ha sagt at jo mer man undersøker hendelsen, jo fler spørsmål oppstår, han la til at involverte NKVD funksjonærer hadde blitt gitt lette straffer for senere å bli skutt i 1937, og at dette var en handling for å skjule spor.¹⁷⁷ Bullock stiller ikke spørsmålet om Stalin visste om attentatet, men hvor lenge før attentatet han visste det ville bli gjennomført.¹⁷⁸ Donald Rayfield mener heller at Nikolajevs personlige tragedier ble personifisert i Kirov og at han drepte Kirov av personlige grunner.¹⁷⁹ Denne forklaringen støttes med at Nikolajev skal ha vært såpass ustabil at hverken Stalin eller noen andre konspiratører ville brukt han til å gjennomføre et slikt oppdrag. At Nikolajev skal ha innrømmet konspirasjonen i avhør kan også å ha vært resultatet av falske lovnader om benådning eller forsikringer ovenfor familien til den siktede, noe som var vanlig å bruke for å trekke ut tilståelser i avhør av NKVD.¹⁸⁰ Under den kalde krigen valgte også

¹⁷¹ Ibid. s. 245 – 246

¹⁷² Ibid. s. 245

¹⁷³ Bullock, *Hitler and Stalin*. s.465 – 466, Robert Service, *Stalin: A Biography* (New York: Macmillan, 2004). s. 314, og Donald Rayfield, *Stalin and his Hangmen* (London: Penguin Books Ltd, 2005). s. 239 – 241

¹⁷⁴ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 466

¹⁷⁵ Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s. 242

¹⁷⁶ Åsmund Egge, *Kirov-gåten: mordet som utløste Stalins terror* (Oslo: Unipub, 2009). s. 11

¹⁷⁷ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 469

¹⁷⁸ Ibid.s. 305

¹⁷⁹ Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s. 242

¹⁸⁰ Ibid. s. 242 – 243

vestlige historikere ofte teorien om at Stalin sto bak mordet, som også kan ha vært en måte å demonisere Sovjet-regimet.¹⁸¹

Hendelsen og den senere offisielle forklaringen ble brukt raskt og effektivt av Stalin. Lovene Stalin fikk innført samme kveld som Kirov hadde blitt skutt, la til rette for de videre forfølgelsene av reelle, potensielle og forestilte politiske motstandere. Behandlingen av anklager for planlegging eller gjennomføring av terrorisme skulle fremskyndes, og gjennomføringen av dødsdommer skulle ikke vente på ankesaker i disse tilfellene.¹⁸² Noen senere spesifikasjoner av lovene gir et bedre inntrykk av hvordan de kunne brukes:

- Etterforskning av slike saker skulle fullføres i løpet av ti dager.
- Tiltalen skulle gis den tiltalte 24 timer før rettsaken.
- Rettsaken skulle gjennomføres uten andre parter til stede.
- Det skulle ikke gis noen muligheter til ankesaker, benådning, eller til å underkjenne dommen.
- Dødsdommer skulle gjennomføres så fort retten hadde avsagt dommen.¹⁸³

Attentatet og teoriene rundt hendelsen ble instrumentelt brukt, først ved den offisielle forklaringen av Stalin for å rydde opp i sine egne reker, og senere ved å implisere Stalin av Khrusjtsjov og Gorbatsjov for å vise avstand til Stalin-regimet.¹⁸⁴ Forskjellige teorier, og konspirasjonsteorier, har blitt brukt av ulike aktører ved forskjellige tidspunkter for å oppnå ulike resultater. Egge peker på i sin utredning om 'Kirovgåten', at påstanden om Stalins involvering i attentatet er en konspirasjonsteori uten holdepunkter i dokumenterbare fakta, men at det like fullt åpnet for hans ubegrensede maktutøvelse.¹⁸⁵ Donald Rayfield tar det standpunktet at om Kirov ikke hadde blitt drept, ville det før eller senere kommet at annet påskudd for å starte utrenskningene.¹⁸⁶ Mordet på Kirov er uansett å regne som startskuddet på Moskvaprosessene og terroren.

4.3 Moskvaprosessene og terroren

Det hadde ved flere anledninger vært nødvendig å fjerne uønskede elementer i partiet etter revolusjonen, hos vanlige medlemmer hadde dette hovedsakelig omfattet forskjellige opportunister, politisk passive, eller medlemmer som var uønsket på grunn av utpreget fyll eller

¹⁸¹ Egge, *Kirov-gåten*. s. 11

¹⁸² Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s. 239

¹⁸³ Ibid. s. 240

¹⁸⁴ Egge, *Kirov-gåten*. s. 10

¹⁸⁵ Ibid. s. 258 – 259

¹⁸⁶ Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s. 245

korrupsjon.¹⁸⁷ Den vanlige straffen som fulgte var ekskludering eller andre former for mer eller mindre frivillig utmelding av partiet. For de opposisjonelle i partiledelsen hadde tiltakene vært hardere, oppgjøret mot 'venstreopposisjonen' i partiledelsen hadde ført til ekskluderinger og Trotskijs eksil fra 1928. Stalins motstandere i denne tidlige tiden går igjen i listene over de som ble dømt under moskvaprosessene. Utrenskningen som fulgte attentatet på Kirov og terroren, var særdeles mer omfattende enn noe som var sett tidligere. De eksakte tallene for den store terrorens ofre er noe uvisse, men tallene vi har viser tendensene i utviklingen. Årene 1937 og 1938 står for 35% av alle dommer i saker brakt frem av NKVD for perioden 1930 – 1953, og 88% av alle henrettelser.¹⁸⁸ Pauley slår fast at denne formen for utrenskninger er forbeholdt et stabilt regime med sterk støtte i samfunnet, og at den kunne nyttes til å gi den revolusjonære bevegelsen en ny glød.¹⁸⁹ Maktapparatet for en totalitær kontroll over innbyggerne var på plass. Utrenskningene ble brukt for å konsolidere Stalins personlige makt. De indre og ytre fiendene, og deres konspiratoriske nettverk, som kom frem gjennom tilståelser i skueprosessene, bidro til denne en ny revolusjonær *glød* og diskrediterte Stalins fiender. Stalin hadde også personellet til å gjennomføre terroren. I Sovjetunionens sikkerhetstjeneste (NKVD) var det, i 1941, én ansatt per 500 innbyggere, til sammenligning var tallet for ansatte i Gestapo, i 1939, én ansatt per 3400 innbyggere.¹⁹⁰

Moskvaprosessene omfatter de skueprosessene som ble organisert for høytstående partimedlemmer. I de tre rettsakene i 1936, 1937 og 1938, var det til sammen 54 tiltalte, hvor de fleste ble dømt til døden. Flere kjente bolsjeviker ble tiltalt for å ha konspirert mot sovjetregjeringen og samarbeidet med fremmede makter, de skulle påståelig ha vært fascismen og imperialismens femtekolonne innad i Sovjetunionen. Skueprosessene ble holdt i åpne rettsaker, med tilståelser som det eneste beviset for skyld. Konspirasjonene som ble beskyldt for å stå bak mordet på Kirov, eller avdekket i etterkant, var flere illegale og kontrarevolusjonære grupper. I 'Rettsaken mot de seksten', sommeren 1936, ble venstreopposisjonen i partiet med blant andre Sinovjev, Kamenev, og Smirnov tiltalt. De hadde tidligere vært ekskludert fra partiet, unnskyldt seg og fått komme tilbake igjen. Sinovjev og Kamenev sonet allerede straffer etter å ha blitt arrestert i januar 1935. Stalins mål for den første skueprosessen var å kvitte seg med venstreopposisjonen i partiet, som han selv anså som den farligste.¹⁹¹ Dette skulle gjøres ved å fremstille Sinovjev og Kamenev som Trotskijs agenter,

¹⁸⁷ Egge, *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin*. s.183

¹⁸⁸ Overy, *The Dictators*. s. 194 – 195

¹⁸⁹ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 145

¹⁹⁰ *Ibid.* s. 153

¹⁹¹ Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s. 249

og videre bevise at Trotskij var en terrorist som samarbeidet med Gestapo.¹⁹² Tilståelsene som ble presset frem førte ikke bare til dødsstraff for alle siktede, men de impliserte videre en rekke andre av Stalins motstandere innad i partiet. Det ble sendt ut en kunngjøring om at en ny etterforskning ville gjennomføres av de nye mistenkte, og det ble nå forstått at om det ble tatt ut tiltale kunne dødsstraff forventes.¹⁹³ Mikhail Tomskij, som en av de som nå skulle etterforskes, tok sitt eget liv. Tomskij skrev sitt siste ønske i selvmordsbrevet sitt, han ba om at tilståelsene til Sinovjev og Kamenev ikke skulle tros, og at han selv ikke ville holde ut en rettsak hvor han ville stemples som fascist.¹⁹⁴

Den neste skueprosessen fulgte i det samme mønsteret. De siktede som var implisert i den første rettsaken kom med tilståelser som videre impliserte enda flere. Dødsstraffer ble tildelt og gjennomført, med unntaket av Radek og tre andre som ble sendt til leire.¹⁹⁵ I Radeks forklaring hadde det blant annet blitt hevdet at en kjent trotskist hadde overlevert en forespørsel fra marskalk Tukhatsjevskij, noe Stalin kunne bruke for å sette i gang en videre utrenskning av opposisjonelle elementer i hæren.¹⁹⁶ Avsløringen fra Radek førte til en utrenskning innad i den røde armé. NKVD arresterte flere offiserer, understøttet av en tilståelse rundt en omfattende konspirasjon og dokumenter med ukjent opphav overlevert av den tyske militære etterretningstjenesten, spredte deg seg en frykt om en 'ekte konspirasjon'.¹⁹⁷ Richard Overy trekker frem Nikolaj Jesjov, som overtok ledelsen for NKVD i 1936, som den sannsynlige bakmannen for konstruksjonen av teoriene rundt en omfattende konspirasjon i hæren.¹⁹⁸ Rettsakene som fulgte, og ble holdt for lukkede dører, førte til fjerningen av 22 705 offiserer ut av en stab på 144 000, Stalin fikk også innført et system hvor alle avdelinger av en viss størrelse skulle ha politiske kommissærer i ledelsen.¹⁹⁹

De første skueprosessene etablerte en presedens ved at alle som stilte seg i opposisjon til Stalins politikk, uavhengig av hvor høyt de satt i partiet eller hæren, satte livet i fare. Den siste skueprosessen hadde som mål å koble sammen alle de opposisjonelle holdningene til en større konspirasjon.²⁰⁰ Nikolaj Bukharin og Aleksej Rykov var blant de høyreopposisjonelle innad i partiet som ble stilt for retten, sammen med Genrikh Jagoda, som hadde organisert

¹⁹² Ibid. s. 266 – 267

¹⁹³ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 481

¹⁹⁴ Rayfield, *Stalin and his Hangmen*. s.268

¹⁹⁵ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 485

¹⁹⁶ Ibid. s 484

¹⁹⁷ Overy, *The Dictators*. s.475

¹⁹⁸ Ibid. s.475

¹⁹⁹ Ibid. s. 477 og 481

²⁰⁰ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 499

rettsaken mot Sinovjev og Kamenev, og selv falt i disfavør hos Stalin. Den store konspirasjonen som ble tegnet opp kom tydelig frem i aktor Vysjinskijs sluttinnlegg i rettsaken:

*«The historical significance of this trial consists before all in the fact that it has been shown, proved and established with exceptional scrupulousness and exactitude that the Right, Trotskyites, Socialist Revolutionaries and bourgeois nationalists are nothing other than a gang of murderers, spies, and wreckers without any principle or ideals [...] a band of felonious criminals who have sold themselves to enemy intelligence services».*²⁰¹

Den store terroren omhandler utrenskningene som ble gjort i perioden, også utenfor de åpne rettsakene. Terroren var en selvforsterkende prosess, den ble forsterket av NKVDs system for tvungne tilståelser og videre anklagelser.²⁰² Toppen av terroren var under Jesjov i årene 1937 og 1938. Tallene på ofre for terroren under disse årene spriker noe avhengig av hvilke kilder som brukes, men de viser samme tendens med en sterk økning i disse årene. Service peker på at rundt 1,5 millioner mennesker ble arrestert, hvor kun 200 000 av disse ble senere sluppet fri.²⁰³ I tallene Overy har hentet fra J. P. Pohl ser vi ca. 1 345 000 dommer avsagt i rettsaker i årene, med rett under 681 700 dødsdommer og nesten 635 000 mennesker sent til leire, som igjen er mye lavere enn tallene som nådde vesten på 1980-tallet med spekulasjoner om over 18,8 millioner fengslede.²⁰⁴ Jesjov ble presset til å gå av som leder av NKVD i november 1938, og i 1939 ble han arrestert og senere dømt til døden for samarbeid med den britiske og polske etterretningstjenesten med tilståelse som eneste bevis, en tilståelse han trakk rett før han ble henrettet i februar 1940.²⁰⁵ Selv om terroren avtok etter Jesjovs styre i NKVD, var utrenskninger nå blitt institusjonalisert under ny ledelse.²⁰⁶ De negative konsekvensene utrenskningene hadde hatt på samfunnet var store, men Stalin kunne nå legge skylden over på Jesjov for de ekstreme tiltakene han hadde gjennomført i årene han var leder for NKVD.

Moskvaprosessene og terroren fungerte som propaganda for Stalin-regimet, at det var avslørt store sammensvergelses for å ødelegge regimet og attentatsplaner mot dets sentrale aktører viste behovet for, og ble brukt som en rettferdiggjøring av utrenskningen i partiet og samfunnet som helhet. Stalin-regimets offisielle historie, *SUKP(b)s Historie*, forteller om

²⁰¹ Vysjinskij gjengitt i Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 502 – 503

²⁰² Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 462

²⁰³ Service, *Stalin*. s. 356

²⁰⁴ Overy, *The Dictators*. s. 194 – 195

²⁰⁵ Service, *Stalin*. s. 368 – 369, og Overy, *The Dictators*. s. 203

²⁰⁶ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 506 – 507

bolsjevikene og deres bevegelse fra 1883 til 1937/38 slik Stalin og hans sentralkomite ville fortelle den. Konspirasjonsteoriene fra Moskvaprosessene blir gjentatt i boken, og det fortelles om hvordan Trotskij, Sinovjev, Kamenev, og Bukharins var involvert i all kontrarevolusjonær virksomhet fra oktoberrevolusjonen og frem til prosessene. Disse hovedkonspiratørene ble beskylt for å, på oppdrag fra *'utenlandske borgerlige spionasjetjenester'*, stå bak mordet på Kirov, en rekke sabotasjer, sprenginger, flere attentatforsøk og attentater, planlegging av å styrte partiet og kommunismen for å gjeninnføre kapitalismen, og attentatsplaner mot Stalin og Lenin.²⁰⁷ Etter moskvaprosessene, og mordet på Trotskij i 1940, var Stalin eneste gjenlevende fullmedlem fra det tolvte politbyrå, det sittende ved Lenins død i 1924. Fem av de sittende medlemmene av Stalins politbyrå ble drept, sammen med 98 av Sentralkomitéens 139 medlemmer.²⁰⁸ Av de 1 966 deltagerne på den 17. partikongressen i 1934, var 1 108 arrestert som kontrarevolusjonære innen den 18. partikongressen i 1939.²⁰⁹ Gjennom moskvaprosessene og terroren fikk Stalin konsolidert sin makt som Sovjetunionens enehersker, og partiet, sentralkomiteen og politbyrået sto uten makt til å yte Stalin noe motstand eller å ytre noen form for kritikk.²¹⁰ Gjennom den godkjente versjonen av historien, i *SUKP(b)s historie* og senere *Den store sammensvergelsen*, var også stalinismen, Stalins egen tolkning av Marx og Lenin den eneste aksepterte formen for sosialisme og kommunismen. Stalins offisielle partihistorie ble utgitt i 300 opplag og på 67 språk, og skulle være hovedverket i dannelsen av den nye generasjonen kommunister i Sovjetunionen, så vel som resten av verden.²¹¹ Subversjonsmytene som ble benyttet kunne koble hvem som helst som ytret seg imot Stalin til forbrytelser som kunne idømmes straffarbeid eller dødsstraff. Konspirasjonsteoriene rundt Sovjetunionens indre- og ytre fiender hadde konsolidert Stalins makt, og var den eneste aksepterte sannheten.

4.4 Avslutning

Bolsjevikene var i åpen konflikt fra første stund, de var forfulgt av tsarregimet og konkurrerte om en ledende rolle i opposisjonen frem mot oktoberrevolusjonen. Den påfølgende borgerkrigen ga Sovjetunionen sin ilddåp, det var reelle fiender som så seg tjent med kommunismens nederlag. Sovjetunionens utstrekning og antallet forskjellige befolkningsgrupper gjorde kontrollen over samfunnet vanskelig. Subversjonsmytene og

²⁰⁷ *SUKP(b)s historie*. s. 337

²⁰⁸ Overy, *The Dictators*. s. 200

²⁰⁹ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 506

²¹⁰ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 152

²¹¹ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 516

konspirasjonsteoriene som koblet de ulike fiendene av arbeiderklassen sammen og rettferdiggjorde en mer totalitær kontroll over samfunnet for å bekjempe disse fiendene. Hendelseskonspirasjonsteorien rundt attentatet på Kirov ga startskuddet til en intern utrenskning i SUKP(b), og ble brukt instrumentelt som for å rettferdiggjøre Stalins nye lover. Subversjonsmytene ble videre utviklet av de tvungne tilståelsene under moskvaprosessene. Determinismen, dualismen, de lange trådene i en konspiratorisk historiefortelling og sammenblandingen av flere subversjonsmyter og fiendebilder får, i *SUKP(b)s Historie* og *Den store sammensvergelsen*, formen av en superkonspirasjonsteori. Fascister, trotskister, imperialister, pasifister, ikke-innblandingspolitikken og demokratiske stater, og deres agenter i Sovjetunionen, samles som fiendebilder i en superkonspirasjonsteori hvor alle deres handlinger ble tolket gjennom deres felles mål, ødeleggelsen av Sovjetunionen.

5 Konspirasjoner i det totalitære

5.1 Det totalitære i det konspiratoriske

Hitlers Tyskland og Stalins Sovjetunionen er to vidt forskjellige regimer, med forskjellige lokale forutsetninger, ulike utopiske mål, og hverandres ideologier som sine egne dødsfiender. Likhetene er å finne i at de begge er totalitære regimer, som forkaster det bestående samfunnet. De var begge revolusjonære og sterkt anti-pluralistiske, og mente at deres utopiske mål helliget midlene de benyttet seg av. Likhetene er også påfallende når man ser på deres bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter for å etablere, konsolidere sin makt. En annen fellesnevner er hvor viktig lederen er for regimene, og hos Hitler og Stalin finner vi personlighetstrekk som viser tydelig til deres konspiratoriske tankemønstre, som igjen påvirket utviklingen i de respektive landene.

I totalitære regimer vil det være nødvendig med ensretting av egen organisasjon. Det trengs også en felles fiende som kan beskyldes for å stå bak det som måtte gå galt, og dermed forklare hvorfor seieren ofte kan virke så uoppnåelig. Regimene hadde hver sine fiender som kunne fylle denne funksjonen. Som eksemplifisert tidligere i sitatet hentet fra Richard Hofstadter, er dualiteten i den konspiratoriske tenkningen mye av grunnen til dette. Fiendene er utelukkende onde og umulige å tilfredsstille, og må derfor fullstendig fjernes.²¹² Ønsket om en total triumf vil føre til urealistiske mål som, siden de ikke kan gjennomføres, igjen fører til den paranoide, eller konspirasjonstenkendes, frustrasjon.²¹³ Indre fiender fungerer som en begrunnelse for hvordan de nærmest ufeilbarlige regimene ikke kunne oppnå disse urealistiske målene. En annen forklaring på den evige jakten på fiender kan selvsagt være for å beholde 'den rette troen' i, eller luke ut potensielle eller reelle motstandere i maktkampen innad i ledelsen i regimene. En forklaring hvor konspirasjonsteorier kan spille en mer instrumentell rolle i rettferdiggjøringen av utrenskningene som følgelig ble nødvendig.

Tankene om indre fienders subversive virksomhet åpner også for ytterligere totalitær kontroll over samfunnet. Når man frykter en fiende innad i samfunnet vil det bli lettere for folket å akseptere større inngripen fra regimet i flere aspekter ved livet. Fiendebildene konstruert av Det tredje riket og Sovjetunionen ble benyttet for å rettferdiggjøre behovet for statens kontroll over samfunnet, og oppofrelsen av privatlivet. Vi kan se hvordan Hitler brukte fortellingen om jødiske subversive krefter innad i Tyskland, og konspirasjonsteorien rundt

²¹² Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics.»

²¹³ Ibid.

riksdagsbrannen, for å skaffe seg diktatorisk makt og å fjerne grunnleggende borgerrettigheter. Frykten for kontrarevolusjonære og femtekolonnister i Sovjetunionen ble brukt av Stalin for å bygge sin egen diktatoriske makt på bekostning av partiet. Borgerrettigheter var fraværende, og:

*«The only privacy allowed in the Soviet Union was to be found at night, in bed, with the blankets pulled right over the head. Then, and only then, could a man and his wife enjoy a whispered conversation free from any fear of an eavesdropper.»*²¹⁴

Subversjonsmytene ble på denne måten brukt for å gi de totalitære regimene kontroll over de aspektene ved sine borgeres liv som de følte nødvendig for å opprettholde totalitær kontroll over samfunnet, samt full kontroll over de gruppene som ble ansett som fiender.

Religion hadde ikke en stor plass i den styrende ideologien i Det tredje riket og Sovjetunionen, og noen aspekter av de totalitære ideologiene fylte deler av funksjonene religionen hadde hatt. Tomrommet som religionen før hadde fylt kunne nå fylles med troen og håpet om et idealsamfunn.²¹⁵ Barkun har undersøkt religiøse og sekulære endetidsfortellinger, og beskriver de sekulære totalitære bevegelsenes kobling mot religion ved at de: *«linked the end-times with a great battle between the forces of good and evil – not a literal, biblical Armageddon, but a struggle of comparably cosmic importance»*.²¹⁶ Behovet for tro, håp og mening kan dermed sees som en åpning for de totalitære ideologiene, spesielt gjennom det tidlige 1900-tallets krisetider. Subversjonsmytene og konspirasjonsteoriene som ideologiene benyttet seg av kunne fylle noen av de religiøse funksjoner med sin egen dualisme og endetidsforestillinger. Begge regimene forsvarte sin totalitære maktbruk med et nettverk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter som underbygget følelsen av en siste kamp for overlevelse.

5.2 Fiender

Bruken av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter i Sovjetunionen skiller seg fra nasjonalsosialismens forestillinger om rase og retter seg heller mot andre fiender av deres idealsamfunnet. Fiendene innad i partiet i var nok ikke reelle fiender av Sovjetunionen og femtekolonnister for fremmede makter, men heller kritikere av Stalins styre og del av en intern

²¹⁴ Isaac Babel gjengitt i Overy, *The Dictators*. s. 341

Babel ble selv dømt for deltagelse i en trotskistkonspirasjon og skutt i 1939.

²¹⁵ Sørensen, «Totalitarisme som begrep og fenomen,». s. 26

²¹⁶ Barkun, *A Culture of Conspiracy*. s. 16

maktkamp. Vi finner også noen tilfeller av intern maktkamp i den tyske nasjonalsosialismen, men ikke til samme grad. Bruce F. Pauley argumenterer for at det allikevel ville vært tilfellet i både Tyskland og Italia om regimene hadde fortsatt å eksistere etter deres respektive ledes død.²¹⁷

Sovjetunionens konspirasjonsteorier og subversjonsmyter under Josef Stalin gir assosiasjoner til en mer paranoid frykt for potensielle motstandere, men kan også vitne om en instrumentell bruk i en intern maktkamp i utrenskningene etter attentatet på Kirov. Den eneste store utrenskningen av motstandere i Det tredje riket, røhmkuppet, kommer ikke i nærheten av omfanget rundt moskvaprosessene. Likhetene mellom disse hendelsene begrenser seg til bruken av konspirasjonsteorier som bevis og rettferdiggjøring. Pauley mener Hitler, i motsetning til Stalin, brydde seg kun om reelle motstandere og trusler innad i partiet, ikke potensielle.²¹⁸ Hitler så Röhm og hans SA som en trussel, og en konspirasjonsteori ble fabrikkert for å legitimere hans reaksjon. Selv om det er ulikheter mellom moskvaprosessene og røhmkuppet i omfang og rettslig prosess, er begge et uttrykk for regimenets totalitære makt og viser bruken av subversjonsmyter og fabrikkerte bevis for å konsolidere sin makt. Siden ofrene for moskvaprosessene var dømt i en rettsak, om enn en skueprosess, konstaterte Stalin kort at de «og andre umennesker [ble] dømt til døden ved skyting».²¹⁹ Henrettelsene under røhmkuppet var gjennomført uten dom, i forsvar av dette, og videre totalitær makt, erklærte Hitler:

*«I was responsible for the fate of the German people, and thereby I became the supreme judge of the German people [...] And let it be known for all time to come that if anyone raises his hand to strike the state, then certain death is his lot».*²²⁰

Avslutningsvis i utredningen om Sovjetunionens indre stilling i 1939, manet Stalin til videre arbeid mot indre fiender, det ble det poengtert at en av partiets fem viktigste oppgaver var:

«ikke å glemme den kapitalistiske omverdenen, huske på at den utenlandske spionasjetjeneste vil sende inn i vårt land spioner, mordere, skadegjørere, tenke over dette og styrke vår sosialistiske

²¹⁷ Pauley, *Hitler, Stalin, and Mussolini*. s. 145

²¹⁸ Ibid. s. 153

²¹⁹ Stalin, *Beretningsforedrag på den 18. partikongress*. s. 37

²²⁰ Adolf Hitler (13.juli, 1934) gjengitt i Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 343

*etterretningstjeneste og systematisk hjelpe den med å tilintetgjøre og utrydde folkets fiender».*²²¹

Ulikhetene i fiendebildene i Sovjetunionen og Det tredje riket, skyldes i stor grad de lokale forutsetningene. *Zions vises protokoller* kom for første gang ut på tysk det samme året som Versaillestraktaten ble undertegnet. Antisemittismen i Tyskland var på ingen måte noe nytt fenomen, men protokollene ble utgitt på 'riktig' tid. Subversjonsmytene rundt dolkestøtslegenden hadde allerede begynt å spre seg og jødene var allerede blant de som fikk skylden for det tyske nederlaget. Hitlers nasjonalsosialisme baserer seg sterkt på disse konspiratoriske tendensene i samfunnet, han spilte på de antisemittiske holdningene i befolkningen og videreutviklet disse i forsøket på å skaffe seg oppslutning. I det ideologiske manifestet, *Mein Kampf*, fullføres denne koblingen. Jødenes undergravende virksomhet var synlig for Hitler tilbake gjennom hele historien, og de var den sterkeste motsetningen til den ariske rase.²²² Hitlers tolkning av jødenes store plan legges frem over 19 punkter som beskriver hvordan jødene opptrer, fra deres plutselige ankomst i en ny bosetning, hvordan de skaffer seg monopol på pengeforretninger og handel, for tilslutt å kaste av seg sin forkledning og «*fra å være den demokratiske folkejøden blir han nå blodjøden og folketyrannen*».²²³ Hitler mener å ha sett denne utviklingen fra start til slutt i den russiske historien frem til revolusjonen, og på denne måten kobles også bolsjevikene som en ytre-fiende, inn i Hitlers superkonspirasjonsteori.

De lokale forholdene for bolsjevikene i Sovjetunionen var svært annerledes, de var forfulgt frem til de tok makten, og bygget opp sitt regime gjennom en lang og blodig borgerkrig med en overhengende trussel om internasjonale militære aksjoner. Under borgerkrigen ble subversjonsmytene brukt for å gjøre hele grupper av individer til fiender, som med kulakkene, tsarens tidligere tilhengere, kapitalister, og revolusjonære og andre venstreorienterte som ikke var blant de innvidde bolsjevikene. Ideologien åpner for et skarpt skille mellom arbeiderklassen og arbeiderklassens fiender, subversjonsmytene ble aktivt brukt for å definere hele grupper som arbeiderklassens fiender. Beleiringsmentaliteten som fulgte den turbulente borgerkrigen, blandet med en frykt for femtekolonnisters undergravende arbeid innad i samfunnet, ble begrunnelsen for de ekstreme tiltakene som ble satt i gang mot Stalins fiender. Fiendene, som under moskvaprosessene ble anklaget for å være fascismens eller kapitalismens femtekolonnister, var heller uttalte motstandere av Stalins maktutøvelse og politikk. Ved å konstruere en komplisert fortelling der de anklagede, basert på tilståelsene gitt i skueprosessene,

²²¹ Stalin, *Beretningsforedrag på den 18. partikongress*. s. 38

²²² Hitler, *Min Kamp B1*. s. 284

²²³ Ibid. s. 292 – 311, sitat fra s. 311

skulle ha samarbeidet med Sovjetunionens øvrige fiender, ble alle politiske utspill som tidligere var rettet mot Stalin-regimet gjort til en del av konspirasjonen. Disse omfattende subversjonsmytene og konspirasjonsteoriene samlet utgjorde en superkonspirasjonsteori. Når Jesjov også ble dømt som agent for Storbritannia og Polen fikk ikke femtekolonnistene i Sovjetunionen bare skylden for alt de var idømt under moskvaprosessene, men også hele brutaliteten terroren under Jesjov hadde ført med seg. Stalin klarte ved hjelp av sine subversjonsmyter, ikke bare å kvitte seg med sine potensielle motstandere, men også å legge skylden for utrenskningene og terroren på sine fiender.

Alle som på en eller annen måte ble ansett som fiender i Det tredje riket eller Sovjetunionen ble koblet sammen i disse superkonspirasjonsteoriene. Modernismen, som et fenomen innenfor kunst og progressive tanker rundt familie, utdanning og kriminalomsorg, var noe både Stalin og Hitler så på som forkastelig.²²⁴ Hvilke fiender som var skyld i problemet ble tilpasset de eksisterende fiendebildene hos begge. For Stalin var de modernistiske trekkene et uttrykk for borgerskapets individualisme, som stammet fra det 'korrupte kapitalistiske vesten', hos Hitler var de samme fenomenene et uttrykk for modernismens 'jødiske inspirasjon'.²²⁵ Fiendene kunne være overalt, og deres 'onde' vilje gjorde de til en mektig fiende som måtte bekjempes i en kamp for overlevelse. Bullock argumenterer for at fiendebildene i begge regimene er direkte sammenlignbare når det kommer til funksjon og ikke innhold.²²⁶ Det er her jeg mener at den instrumentelle bruken av konspirasjonsteorier og subversjonsmytene den sammenlignbare funksjonen.

5.3 Den paranoide formen

Den '*paranoide formen*' Hofstadter peker på i det konspiratoriske er ikke det samme som den kliniske diagnosen paranoia, men et lånt begrep for å beskrive formen for konspiratoriske fantasier preget av mistenksomhet og overdrivelse.²²⁷ Det er ikke den kliniske feilaktige overbevisningen om at en selv er forfulgt og motarbeidet, men at det er deres levemåte, verdier og moral som er truet.²²⁸ Det paranoide innslaget i Hitler og Stalins konspirasjonsteorier gir noen påfallende spesielle påstander. Jøder ble ansett som undermennesker i nasjonalsosialismen, men allikevel kontrollerte de nesten hele verden. De

²²⁴ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 407

²²⁵ Ibid. s. 407

²²⁶ Ibid. s. 410

²²⁷ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics.»

²²⁸ Ulrik Malt, «Paranoid psykose,» i *Store medisinske leksikon*, (snl.no). Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics.»

kontrarevolusjonære var svake tilbøyelige mennesker ansatt som agenter av fremmede makter, allikevel hadde de holdt sentrale posisjoner i Sovjetunionen i flere tiår.

Bullock beskriver Stalin ved å peke på at han hadde sterke narsissistiske, så vel som paranoide trekk. Stalin så seg selv som en stor mann som skulle ha en viktig historisk rolle, og samtidig: «*facing a hostile world peopled with jealous and treacherous enemies engaged in a conspiracy to pull him down, if he did not strike and destroy them first*». ²²⁹ Som et resultat av dette forsøkte Stalin å forstå verden gjennom sine konspiratoriske overbevisninger og sin rolle i historien, han kunne ikke stole på noen. Hitlers tanker, basert på hans lange utlegninger om den jødiske konspirasjonen som gjennomsyret alle aspekter ved samfunnet, vitner om hans konspiratoriske verdensbilde og konspiratoriske paranoia. De tette båndene til andre sentrale personer i regimet og deres relative autonomi viser at Hitler faktisk stolte på sine medarbeidere, noe Stalin, som noe mer paranoid anlagt, aldri gjorde da han alltid var mistenksom ovenfor andre i partiledelsen.

Den paranoide formen gir en kobling mellom det totalitære og det konspiratoriske. Det er den paranoide formen som gjør vektleggingen av overbevisning og tro viktigere enn etterprøvnbarhet og fakta. ²³⁰ Retorikken til regimets ledere, deres egen overbevisning, og bruk av propaganda og sensur, kultiverte en paranoid form i det offentlige ordskiftet. Som en del av flere faktorer gjorde den paranoide formen som ble dyrket frem i Sovjetunionen og Det tredje riket det mulig for konspirasjonsteoriene å få den tilslutningen de fikk.

5.4 Avsluttende betraktninger

«Though unforeseen opportunities and straight forward chance played a part in explaining their personal histories, Stalin and Hitler were not accidental dictators». ²³¹

Konspirasjonsteoriene og subversjonsmyter som er presentert her er ikke alene en årsak til det som skjedde i Hitlers Tredje rike eller i Stalins Sovjetunionen. Men som det er vist, vil jeg argumentere for at konspirasjonsteoriene og bruken av de har vært en viktig del av retorikken og handlingene som både har gjort hendelsene mer ekstreme og brutale, så vel som å underbygge deres maktgrunnlag. Overy skriver at Hitler og Stalin var drevet av deres vilje til å fylle sin rettmessige plass i historien, selv om veien til makt var uforutsigbar og ikke planlagt. ²³²

²²⁹ Bullock, *Hitler and Stalin*. s. 464

²³⁰ Hofstadter, «The Paranoid Style in American Politics»,.

²³¹ Overy, *The Dictators*. s. 53

²³² Ibid. s.53

Effektiviteten i deres bruk av uforutsette hendelser til sin egen vinning viser til deres kalkulererte og effektive instrumentelle bruk av konspirasjonsteorier som passer inn i deres konspiratoriske verdensbilde, hvor ingenting skjer ved en tilfeldig, og alt henger sammen med alt.

Det syntes å være en forskjell som skiller de to regimene i deres bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Hitlers nasjonalsosialistiske ideologi bygger på allerede utviklede konspirasjonsteorier og subversjonsmyter. Teoriene blir bygget inn i, og videreutviklet i ideologien, for senere å brukes effektivt og instrumentelt i Hitlers maktovertagelse. Sovjetunionen kan ikke sies på samme måte å være grunnlagt med konspirasjonsteorier og subversjonsmyter, men disse ble utviklet for å forklare all den massive motstanden som bolsjevikene støtte på i deres vei mot makten. I Stalins maktovertagelse og maktkonsolidering ser vi imidlertid en utstrakt bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter satt sammen i kompliserte nettverk mellom indre og ytre fiender.

Van der Lubbe, Grünsepan og Nikolajev har alle blitt fremstilt som sistemann i en lang kjede av konspiratører med respektive Sovjetunionen og jødedommen eller Trotskij og kontrarevolusjonære agenter for fremmede makter, som sine skjulte bakmenn. Det er ikke mye tvil om at de utførte handlingen de ble beskyldt for, men deres mål og involvering i en større konspirasjon er suspekt og omdiskutert. Hendelseskonspirasjonsteoriene setter deres handlinger inn i en større sammenheng i Hitler og Stalins konspiratoriske verdensbilde. Det finnes ikke noe tilstrekkelig godt grunnlag for å hevde at Hitler eller Stalin selv sto bak riksdagsbrannen eller mordet på Kirov, men sammen med de konspiratoriske forklaringene de stilte seg bak og den instrumentelle bruken av dem, var det de som til slutt tjente på dem. Om Hitler og Stalin selv trodde på konspirasjonsteoriene de benyttet seg av kan diskuteres, men slik det kommer frem av deres uttalelser ser det absolutt slik ut. Med en konspiratorisk virkelighetsforståelse rettferdiggjør de sin egen plass i regimene og de benyttes for å forklare hvordan alt henger sammen. Det er tydelig hvordan konspirasjonsteoriene ble knyttet sammen med subversjonsmytene, og at de ble benyttet instrumentelt for deres maktovertagelse og maktkonsolidering.

Som totalitære regimer, som er grunnleggende overbevist om at det er de som har funnet den eneste sannheten, satt både nasjonalsosialistenes Tyskland og Stalins Sovjetunionen på midlene som trengtes for å spre denne *sannheten*. Det innebar at regimene effektivt spredde sine offisielle forklaringer og samtidig la til grunn at det var den eneste forklaringen. Alle andre versjoner var spredd av forskjellige indre- og ytre fiender med et mål om å undergrave regimet. Konspirasjonsteoriene og subversjonsmytene rundt forskjellige omstendigheter la på forskjellige måter grunnlaget for regimenets vei til makt og videre maktkonsolidering. Kobling

opp mot superkonspirasjonsteoriene gjorde det også uaktuelt å gi slipp på den, og rettferdiggjorde regimenenes videre totalitære maktbruk, ut levetiden til Hitlers Tredje rike og Stalins Sovjetunionen, og gjennom en delvis videreføring av den ut Sovjetunionens levetid.

I dag er konspirasjonsteorier ofte sett på som en kuriositet, eller noe som eksisterer blant noen få mennesker utenfor det ordinære politiske spekteret, og noe som kan drive enkeltpersoner til ekstreme handlinger. Historisk har jeg vist at konspirasjonsteorier og subversjonsmyter blitt brukt av disse totalitære regimene til å etablere og konsolidere sin makt, og videre brutalisere behandlingen av sine motstandere. En brutalisering som kostet millioner av menneskeliv gjennom terror, sult, politiske utrenskninger, konsentrasjonsleirer og det grusomme folkemordet mot jødene, Holocaust.

6 Epilog

Vi finner konspirasjonsteorier rundt oss i dag, og flere tenker nok ofte på de som et moderne fenomen. Formålet med denne oppgaven å vise at dette ikke utelukkende er tilfellet. Konspirasjonsteorier i dag strekker seg fra de sære og nesten ufarlige til de som er fatale for flere. Blant de teoriene som ikke nødvendigvis skader noen, finner vi at Bob Dylan egentlig døde i en motorsykkelukke i 1966 og ble erstattet av en dobbeltgjenger. Man ser videre konspiratorisk fiendtlighet mot vitenskap i vaksinemotstand, frykten for 5G-stråler, eller i påstandene om at jorda egentlig er flat. I de noe mer ekstreme ytterpunktene finner vi konspirasjonsteorier som forfekter frykt for tap av egen kultur og subversjonsmyter som maner til kamp mot indre- og ytre fiender av det bestående samfunnet. Felles for alle disse teoriene, uansett deres tilsynelatende alvorlighetsgrad, er at de fremmer en mistro til etablert kunnskap og autoriteter, og til medier, forskningsinstitusjoner og andre som formidler nyheter og forskning. Denne mistilliten kan sies å være en av drivkreftene bak konspirasjonstenkning og åpner for en videre tilbøyelighet for å tenke på denne måten rundt flere temaer.²³³ Konspirasjonstenkende samles i et *mistillitsfellesskap*²³⁴ hvor tanken om at ‘ingenting er hva det ser ut til’ og ‘ingenting er tilfeldig’ står mer sentralt enn de enkelte teoriene. Dette støttes oppunder av nylige undersøkelser fra Faktisk.no, hvor de har sett på aktiviteter rundt Facebook-innlegg om vaksiner.²³⁵ Funnene viser til at det har vært en høyere aktivitet rundt innlegg om vaksiner i kjente konspirasjonstenkende grupper enn rundt innlegg fra Nettavisen og Dagbladet. I et utvalg av de 500 vaksinekritiske-innleggene som fikk flest interaksjoner var det de klart konspirasjonsteoretiske som hadde høyest aktivitet.²³⁶ Historiefagets kjerneelementer og verdier samsvarer med det som skal til for å bekjempe slike holdninger i samfunnet. Det er et ansvar historiefaget i skolen burde ta og til en viss grad allerede har tatt. Forebygging av tilslutning til konspirasjonsteorier vil også fungere bedre enn korrigerende av teorier som har satt seg.²³⁷

6.1 Historiefagets rolle

Historiefaget i skolen er sentralt i å bidra til elevens kultur- og samfunnsforståelse, samt danning og identitetsutvikling ved å arbeide utforskende med historie og utvikle kildekritisk

²³³ Asbjørn Dyrendal og Emberland, *Konspirasjonsteorier*. s. 62

²³⁴ Begrepet hentet fra *ibid.*

²³⁵ Morten Langfeldt Dahlback og Sile S Skiphavn, «Konspirasjonsteorier dominerer vaksinediskusjonen på Facebook,» *Faktisk.no*, 4. desember 2020.

²³⁶ *Ibid.*

²³⁷ Asbjørn Dyrendal og Emberland, *Konspirasjonsteorier*. s. 145

kompetanse.²³⁸ Elevene skal lære hvordan man arbeider med historie, og at mangelfulle kilder kan gi kunnskapsbegrensninger.²³⁹ Videre skal historiefaget bidra til en forståelse av hva som gjør et demokrati levedyktig, og at det ikke er ved en selvfølgelighet at det består.²⁴⁰ Historiefaget skal også som alle andre fag følge og bidra til læreplanverkets overordnede del og opplæringens verdigrunnlag. Her ligger fokuset på menneskeverdet, identitetsbygging, kulturelt mangfold, utforskertrang, demokrati og medvirkning, kritisk tenkning og etisk bevissthet.²⁴¹ Dette er punkter som historiefaget gir gode muligheter til å sette i en sammenheng hvor de kan diskuteres. Til tross for nylige innspill om å fjerne historie som et av flere obligatorisk fag ved studiespesialisering, vil jeg argumentere for at historiefaget trengs for å gi kontekst til opplæringens verdigrunnlag, som også henger enda bedre sammen etter Kunnskapsløftet 2020.²⁴²

Kildekritikken i skolen kan være med å bygge opp under elevens evne til kritisk mediekonsum, om det så kommer fra sosiale medier eller etablerte mediehus, en kompetanse som er nødvendig for å være aktive medborgere. Gjennom et aktivt forhold til kildekritisk bevissthet og gjennom å skape historie selv, vil elevene kunne lære seg hvordan man kan skille gode forklaringer fra mindre gode, og fra konspiratoriske forklaringer som ofte også bruker kilder helt feil. I boken *Hva er konspirasjonsteorier* oppsummerer Asbjørn Dyrendal og Terje Emberland hva som skal til for å gjøre oss immune mot konspirasjonsteorier. Med kritisk tenkning, logikk, god informasjonssøking og standarder for bevisføring, kan vi vaksineres mot dårlig tenkning.²⁴³ Videre kan en slik kritisk nysgjerrighet og vitenskapsnysgjerrighet fungere som en motpart til det identitetsbekreftende og hindre oss i å akseptere konspirasjonsteorier.²⁴⁴

6.2 Å tenke som en forsker

Å ‘tenke som en forsker’ er et poeng Psykologen Adam Grant trekker frem i sin bok *Think Again*. Å tenke som en forsker stilles opp mot andre tilnærmelser til kunnskap som han beskriver som politikerens, predikantens og aktors. Grant ser på hvordan revurdering²⁴⁵ og

²³⁸ Kunnskapsdepartementet, *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-03)* (Oslo: Utdanningsdirektoratet, 2019). Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Kunnskapsdepartementet, *Overordnet del - verdier og prinsipper for grunnopplæringen* (Oslo: Utdanningsdirektoratet, 2017). Fastsatt ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020

²⁴² Å kutte historiefaget har blitt nevnt av kunnskapsministeren i sammenheng med Kunnskapsdepartementets *Stortingsmelding 21 (2020-2021)*.

²⁴³ Asbjørn Dyrendal og Emberland, *Konspirasjonsteorier*. s. 143 – 144

²⁴⁴ Ibid. s. 145

²⁴⁵ I boken kalles begrepet ‘rethink’

avlæring, kan brukes som strategier i felt som ledelse og organisasjonspsykologi, skole og undervisning, barneoppdragelse og selvutvikling.²⁴⁶ Disse strategiene kan hjelpe oss å utfordre vår egen tilbøyelighet for å tenke identitetsbekreftende og kan også være med på å fremme nettopp den kritiske nysgjerrigheten som igjen er viktig for å hindre konspiratorisk tenkning. Nye påstander fester seg gjerne hos oss om de er interessante nok, «bananen er egentlig et bær», «månen oppsto under omformingene av jorda under en rekke kollisjoner». Om de ikke utfordrer vårt bilde av verden kan man bli nysgjerrig og undersøke slike påstandene nærmere, eller i det minste høre videre på personen som forteller oss dette. Grant mener problemene oppstår når vårt 'totalitære ego' kommer på banen.²⁴⁷ Det er dette totalitære egoet som får tankene våre på bakbena når vi blir møtt med påstander som angriper oss som person eller som utfordrer våre kjerneverdier.²⁴⁸ Å ikke la seg ødelegge av negative kommentarer er en positiv effekt av vårt totalitære ego, å ikke endre mening om hvordan man personlig mener verden henger sammen uansett hvilke bevis eller motbevis som gis er en av de negative effektene. Å avfeie motbevis eller å nekte å ta inn over seg etterprøvde påstander i egne teorier spiller en viktig rolle i konspirasjonstenkning. Bevissthet rundt disse psykologiske mekanismene kan være til god hjelp når en søker å utvikle god bruk av kildekritikk i skolen.

I historieundervisningen burde man som lærer strebe etter nettopp å la elevene utvikle evnen til å tenke som en forsker, en evne som kan brukes senere i livet uansett yrkesvalg. Å tenke som en forsker står også sentralt i den nye læreplanen i historiefaget, og er viktig i utformingen i hva vi vil at historiefaget skal være:

«Gjennom [historie-]faget skal elevene utvikle evne til kritisk tenkning og vitenskapelige tenkemåter som setter dem i stand til å innhente kunnskap og til å forstå hvordan kunnskap blir til, og hvordan framstillinger av fortiden brukes og misbrukes. Dette gir elevene kompetanse som forbereder dem for deltakelse i samfunns- og arbeidsliv.»²⁴⁹

Utviklingen av elevenes forutsetninger for å reflektere og tenke kritisk vil videre være forenelig med dybdelæring, altså et fokus på metoder, begreper og sammenhenger fremfor detaljkunnskaper.²⁵⁰ Mye av den samme måten å tenke på finner vi allerede i tittelen på Sam Wineburgs bok, *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)*. Han argumenterer for

²⁴⁶ Adam Grant, *Think Again: The Power of Knowing What You Don't Know* (London: WH Allen, 2021).

²⁴⁷ Ibid. s. 59 – 60

²⁴⁸ Ibid. s. 59

²⁴⁹ Kunnskapsdepartementet, *HIS01-03*.

²⁵⁰ Utdanningsdirektoratet, «Dybdelæring», 10.03.2019, <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/dybdelaring/>

at når historien er tilgjengelig på internett i en jungel av annen mer eller mindre korrekt informasjon, så er det nettopp metodene for å finne frem historisk kunnskap som blir det viktigste²⁵¹. Han argumenterer videre for at pyramiden i Blooms taksonomi burde snus opp ned når det gjelder historiefaget.²⁵² Kunnskap skal ikke være den eneste basis som må være helt på plass før vi begynner å arbeide med anvendelse, synteser og analyser. Kunnskap er riktignok noe av grunnlaget for å tenke kritisk, men ny kunnskap i historiefaget er også målet, og veien dit er en stor del av læringen. For å stille de spørsmålene vi trenger for å finne svarene i historiefaget trenger vi de riktige metodiske verktøyene. Disse verktøyene er en minst like viktig forutsetning for forståelse i historiefaget som den tradisjonelle fakta kunnskapen. Det må være en av historielærerens viktigste roller å lære elevene å tenke som forskere, gjennom å arbeide med historie og kildekritikk i klasserommet.

6.3 Oppgavens relevans i undervisningen

Krig, konflikt og andre utfordringer som demokratiene sto ovenfor på 1900-tallet er et stort og viktig tema i historieundervisningen. De store konspirasjonsteoriene og den konspiratoriske tenkningen som preget de store ideologiene er viktige for å forstå grusomhetene som fant sted i perioden. I undervisningen kan man se på hvordan konspirasjonsteorier har blitt brukt og formidlet, men også hvordan de har lagt grunnlaget for tankesettet og dehumaniseringen av reelle og fiktive motstandere som førte til millioner av menneskers død i det 20. århundre. I dagens liberale samfunn finner vi konspirasjonsteorier og subversjonsmyter i en annen rolle enn i de totalitære regimene. I de totalitære regimene var konspirasjonsteoriene den offisielle, og eneste aksepterte, sannheten. I dag finner vi konspirasjonene i ytterkanten av samfunnet og ofte kritiske til offentlige institusjoner. Funksjonen er fortsatt mye av det samme, konspirasjonsteorier forklarer problemer og hendelser i samfunnet, og subversjonsmytene forklarer hvem som har skylden. Forståelsen av konspirasjonsteorier i en historisk sammenheng er viktig for forståelsen av lignende fenomener i dag. Kritisk nysgjerrighet er viktig for å ikke la oppslutningen til konspirasjonsteorier vokse fritt. Den kritiske nysgjerrigheten kan dyrkes frem ved hjelp av god vitenskapsformidling, i utdanning og ellers i samfunnet, og ved et fokus på kritisk tenkning i undervisningen.²⁵³

Hendelsene som er omtalt i denne oppgaven, Moskvaprosessene, Dolkestøtlegenden, Riksdagsbrannen og Krystallnatten, er hendelser man har vanskelig for å ikke komme innom i

²⁵¹ Sam Wineburg, *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)* (Chicago: The University of Chicago Press, 2018). s. 5 – 6

²⁵² Ibid. s. 91 – 92

²⁵³ Asbjørn Dyrendal og Emberland, *Konspirasjonsteorier*. s. 144 – 145

historieundervisningen i videregående skole. Disse temaene er også gode diskusjons temaer for å ta opp den historiske bruken av subversjonsmyter og konspirasjonsteorier. Det er spesielt fire kompetansemål for VG3 som er relevante for denne oppgaven:

1. Reflektere over hvordan ideologier og tankesett på 1900-tallet og fram til i dag har bidratt til undertrykkelse, terror og folkemord som holocaust.
2. Drøfte bakgrunnen for verdenskrigene og et utvalg andre sentrale kriger eller konflikter, og reflektere over om fredsslutninger har bidratt til å skape fred og forsoning.
3. Utforske menneskers handlingsrom og valgmuligheter i konfliktsituasjoner og vurdere konsekvenser av valgene de har tatt.
4. Analysere hvordan framstillinger av fortiden har blitt brukt i Norge for å skape nasjonal identitet og drøfte hvilke virkninger dette har hatt for ulike grupper.²⁵⁴

I det første kompetansemål kan man se nærmere på de totalitære ideologiene og hvordan de legger til rette for nettopp undertrykkelse, terror og folkemord. Kilder som viser den konspiratoriske tenkningen bak, Hitler og regimets egne utspill, propaganda, og Reinhard Heydrichs telegram til SS og SA ledelsen, der undertrykkelsen blir satt i system, er kilder som kan brukes for å gi innsikt i temaet.

Versailles-traktaten og oppgjøret etter den første verdenskrig vil være en mulighet for å se på fredsslutningen og samtidig en av de mulige bakgrunnene for den andre verdenskrig. Dolkestøtlegenden spiller også en viktig rolle her, og propagandaen som henviser til den er kilder som det kan være verdt å se på i denne sammenhengen. Kunne en mykere linje i fredsforhandlingene her ført til forsoning og kanskje fjernet noe av grunnlaget den tyske nasjonalsosialismen bygde sin makt på? Eller spilte nasjonalsosialismen på konspirasjonsteoriene og krisene som preget mellomkrigstiden til sin egen vinning? Dette er spørsmål som kan bidra til bedre innsikt i utfordringene demokratiene sto ovenfor i denne perioden.

I Norge kan man se på hvordan nasjonalsosialismen gjennom Nasjonal Samling kombinerte mye av det nasjonalsosialistiske tankegodset med tanker om Norges gylne periode, Norsk høymiddelalder og vikingtiden. Hvor førerprinsippet fikk sin egne særnorske variant, rundt oppbygningen av et system fritt for parlamentarismen og inspirert av NS' tolkninger av den norske middelalderens styresett.²⁵⁵ Denne forestillingen om å sosialt gjenføde samfunnet i et bilde av en forhenværende storhetstid er et eksempel på hvordan historien har blitt brukt i

²⁵⁴ Kunnskapsdepartementet, *HIS01-03*. målene er nummerert for å gjøre de lettere å henvise til.

²⁵⁵ Hans Fredrik Dahl, *Vidkun Quisling: En Fører for Fall* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 1992). s. 267

forsøket på å skape en nasjonal identitet, og står kanskje i kontrast til hvordan den samme historiske perioden ble brukt tidligere i nasjonalromantikken.

Om undervisning rundt temaene systematisk terror, Holocaust og andre folkemord blir for overfladisk, vil det bli lett å fokusere på hendelsene som isolerte og enkeltstående hendelser forårsaket av enkelte 'onde' personer.²⁵⁶ Joseph Karb og Andrew Beiter presenterer et undervisningsopplegg, ment for elever på ungdomsskolen over 12 økter, som kan motvirke den forenklete behandlingen av det store og viktige temaet, folkemord.²⁵⁷ Her føres elevene gjennom et lengre opplegg hvor målet, den store idéen, er å finne 'oppskriften' på folkemord, nettopp for å kunne gjenkjenne og forhindre slike hendelser i fremtiden. At elever skal opparbeide seg innsikt og oversikt over viktige historisk innhold gjennom arbeid med store spørsmål er også blitt en del av læreplanen *HIS01-03*, som er under gradvis innføring.²⁵⁸ Jeg mener store spørsmål som: «hvordan kan masse mord finne sted, og hvordan kan det stoppes?»²⁵⁹ kan fungere godt som en tematisk tilnærming til Holocaust. Det åpner dessuten for å kunne arbeide mot flere av opplæringens overordnede mål, som å støtte oppom menneskeverdets ukrenkelighet og demokratiet. Evnen til å se sammenhenger og likheter for hva som kjennetegner situasjonene der disse grusomhetene fant sted, kan bidra til at slike grusomheter ikke skjer igjen. Konspirasjonsteoriene som oppsto i kjølvannet av første verdenskrig vil være en del av 'oppskriften' for hvordan Holocaust kunne finne sted. Og gjennom å se på konspirasjonsteoriene, subversjonsmytene og fiendebildene som har ligget til grunn for forfølgelse, undertrykkelse og folkemord vil elevene være bedre rustet til å bekjempe lignende ideer.

I et norsk perspektiv vil det være fordelaktig å se på holdninger og antisemittiske forestillinger i Norge, men også hvordan flere norske kommunister kunne forholde seg så positive til Stalin-regimet til tross for bedre tilgang på informasjon enn innbyggerne i Sovjetunionen. Jøder er definert som en nasjonal minoritet i Norge, og arbeid med hvordan de ble behandlet frem mot og under deportasjonene er en viktig del av undervisningen for å fremme forståelse, historisk empati og kulturelt mangfold.²⁶⁰ Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter har flere gode kilder til å se på hvordan den tidlige jødeforfølgelsen i Tyskland ble oppfattet i Norge, på tiltakene i det okkuperte Norge og hvordan de ble formidlet

²⁵⁶ Joseph Karb og Andrew Beiter, «From the Holocaust to Darfur: Teaching About Genocide», i *Teaching History With Big Ideas: Cases of Ambitious Teachers*, red. S.G. Grant og Jill M. Gradwell (Lanham: Rowman & Littlefield Education, 2010). s. 59

²⁵⁷ Karb og Beiter, «From the Holocaust to Darfur»

²⁵⁸ Kunnskapsdepartementet, *HIS01-03*.

²⁵⁹ Spørsmålet som stilles i Karb og Beiter, «From the Holocaust to Darfur»

²⁶⁰ Kunnskapsdepartementet, *LK20 - Overordnet del*.

i mediene. Arbeid med disse kildene vil kunne vise elevene at antisemittisme og de konspiratoriske tankene bak 'verdensjødedommen' ikke var et isolert nasjonalsosialistisk fenomen, men vanligere enn det kan fremstå ved en kortere gjennomgang av temaene.

6.4 Kildene som inngang til arbeid med et historisk tema

Det er ikke alle kildene som er benyttet i denne oppgaven som nødvendigvis egner seg som kilder i historieundervisningen, i hvert fall ikke uten tilstrekkelig med tid og en nøye planlagt kontekstualisering. Flere av disse er fulle av svært hatefull retorikk og direkte usannheter rundt svært betente temaer. Jeg tenker her spesielt på kilder som *Mein Kampf*, *Hitler's Table Talk*, *Den store sammensvergelsen: Den hemmelige krig mot Sovjet-Samveldet*, og *Den Nye Verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*. Om disse kildene skal granskes i en skoleklasse burde dette gjøres ved lesning av nøye utvalgte utdrag satt inn i kontekst rundt tiden og samfunnet de oppsto i. Flere av disse kildene, uten riktig kontekstualisering, vil også kunne bidra til å fremmedgjøre og dehumanisere forfatterene så vel som de som delte synspunktene som blir presentert. Dette kan i værste fall virke mot sin hensikt ved å gi inntrykk av et dualisert verdensbilde og et syn på andre verdenskrig som utelukkende en kamp mellom det gode og det onde. Formålet er å gi elevene mulighet til å se sammenhenger mellom handlinger, hendelser og fenomener, og å forstå menneskers handlinger og utfordringer i en historisk kontekst.²⁶¹ Vi vil at elevene skal forstå hvordan noe så grusomt som Holocaust kunne skje, og forhindre at noe lignende noen sinne kan finne sted igjen. For at denne forståelsen skal kunne få plass, kan ikke fenomenene i de totalitære regimene avblåses som noe ble satt i gang av 'onde' mennesker.

Da det er sagt at man skal være forsiktig med å bruke noen av de kildene jeg har benyttet meg av her i historieundervisningen, vil jeg ikke si at det er uaktuelt eller nødvendigvis helt uønsket. Kildene jeg har brukt i denne oppgaven er ikke kjent for alle, eller noe de fleste har en formening om, med unntak av Hitlers *Mein Kampf*. *Mein Kampf* er en bok som har vært tilgjengelig i de fleste land etter den ble skrevet, den har en aura av mystikk og sees på av mange som et symbol på ondskap som ikke burde leses.²⁶² Det er en bok mange tror de kjenner innholdet i, på bakgrunn av grusomhetene som ble gjennomført av Hitler-regimet, men som få faktisk har lest. Etter inspirasjon fra en tysk nyutgivelse av boken under tittelen *Hitler, Mein Kampf: Eine kritische Edition*, har det også nå kommet en ny norsk utgave av boken. Den nye norske utgivelsen av *Min Kamp* inneholder ikke bare en bedre oversettelse av originalboken, men også over 70 sider med et kontekstualiserende innhold som hjelper å sette Hitlers

²⁶¹ HIS01-03.

²⁶² Kjøstvedt, «Forord,». s. 9

vrangforestillinger inn i en historisk kontekst. Anders G. Kjøstvedt, som står for forord, innledningene og noteverk i boken, legger vekt på at nyutgivelsen: «ikke er en annerkjennelse av Hitlers tankegods, det er en konfrontasjon med en viktig historisk kilde».²⁶³

Nyutgivelsen av *Mein Kampf* er kanskje det som trengs for å kunne analysere deler av boken som en historisk kilde til Hitlers virkelighetsforståelse av sin samtid og som en historisk aktør, og samtidig ta fra boken noe av dens symbolske kraft. Sammen med andre kilder på nasjonalsosialismens overgrep, som propaganda, bilder, og offisielle dokumenter, som Heydrichs telegram til SA og Gestapo, 10. november 1938, eller personlige historier som Viktor Klemperers *Jeg skal vitne til siste stund*, vil *Mein Kampf* kunne bidra til å forstå ideologien og tankesettet som lå bak bak vår tids største folkemord.

²⁶³ Ibid. s. 12

6.5 Forslag til undervisningsopplegg

Til lærer:

Kompetansemål:

- reflektere over hvordan ideologier og tankesett på 1900-tallet og fram til i dag har bidratt til undertrykkelse, terror og folkemord som holocaust
- utforske menneskers handlingsrom og valgmuligheter i konfliktsituasjoner og vurdere konsekvenser av valgene de har tatt
- gjøre rede for tanker og ideologier som har ligget til grunn for politiske omveltninger fra opplysningstiden til i dag og vurdere betydningen av disse for menneskers muligheter til demokratisk deltakelse

Hitlers kritikk av det bestående.

Kilder:

1. Adolf Hitler, *Min kamp: bind 1 og 2*, Oslo: Literarum forlag as, 2019
Fra siste avsnitt s. 138 til og med første nye avsnitt s. 140. (1,5sider)
Vedlegg 8.1
2. *ibid.*
Første setning i andre nye avsnitt. s. 140. To sitater fra s. 145.
Vedlegg 8.2

Om kilden:

1. Utdraget omhandler Hitlers forhold til parlamentarismen og hvordan han mener den pulveriserer ansvaret for politiske handlinger eller fraværet av handlinger. Hitler bruker sterke ord for å forklare hvordan han mener jakten på folkets stemmer spiller en større rolle en reelle politiske evner. Parlamentarismen hevdes avslutningsvis å: «*forsynde seg mot naturens aristokratiske grunntanke*».²⁶⁴ Som andre deler av *Mein Kampf*, skriver Hitler selvhevdende om hvordan han selv har studert problemene med parlamentarismen og demokratiet grundigere enn det som er vanlig i en så ung alder. Hitler forsvarer det som senere utviklet seg til å bli 'førerprinsippet' i nasjonalsosialismen. Kilden viser ikke Hitlers antisemittiske holdninger.

²⁶⁴ Adolf Hitler, *Min kamp: bind 1 og 2*, overs. Dag Biseth (Oslo: Literarum forlag as, 2019). s. 140.

2. Disse tre sitatene viser i økende grad koblingen mellom den foregående kilden og Hitlers antisemittisme. Den første viser til at en ikke kan se problemene om man stoler på jødiske aviser. Andre sitat viser hvordan Hitler mener journalister arbeider på en 'infam jødisk måte'. Siste sitat fremmer Hitlers påstand om at jødene står bak mer enn to tredjedeler av den offentlige opinionen som har skapt parlamentarismen.

Opplegget er tiltenkt en VG3- eller påbyggsklasse, som et undervisningsopplegg som følger første verdenskrig og Versaillestraktaten. Kilden introduserer Adolf Hitler som en historisk aktør, og burde følge en forståelse av antisemittismen, dolkestøtslegenden, og Versaillestraktatens rolle og påvirkning i Tyskland i mellomkrigstiden. Kilden er videre en god inngang til å arbeide med nazismens bruk av konspirasjonsteorier og subversjonsmyter, deres videreutvikling av antisemittiske fiendebilder satt sammen i en tanke om en stor jødisk verdenskonspirasjon. Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter har gode kilder på hva antisemittiske holdninger gikk ut på i perioden, og gode tips til videre arbeid med nazismen gjennom norske aviser i mellomkrigstiden.²⁶⁵ På Jødisk Museums sider om antisemittisme før og nå, har de i samarbeid med HL-senterets forsker, Terje Emberland, gode korte tekster og videoer på antisemittisme under nazismen og koblingene opp mot moderne konspirasjonsteorier.²⁶⁶ Målene for undervisningen er en videre øving i kildebruk, og spesielt kildekritikk i møte med en kontroversiell tekst, og at elevene skal danne seg en forståelse av språket, fordommene og subversjonsmytene som la noe av grunnlaget for den nasjonalsosialistiske ideologien.

Konteksten rundt Hitlers og partiets stilling når kilden ble forfattet i 1924 er relevant. Dolkestøtslegenden, Versaillestraktaten og forholdet til den nye Weimarrepublikken burde også tas opp før man begynner arbeidet med kilden. Jeg ser for meg at dette kan gjøres gjennom en helklassesamtale. Samtalen kan settes i gang med spørsmålet 'hvordan forklarte tyskerne sitt nederlag etter første verdenskrig?' som burde spille på en tidligere økt rundt avslutningen på første verdenskrig. Før kildearbeidet settes i gang burde samtalen styres over mot hva elevene allerede vet om mellomkrigstiden og Adolf Hitler, for å ha noen knagger å feste kilden til. Det burde også gis noen kontekstualiserende innspill fra lærer om Hitler og nazipartiets rolle når kilden ble skrevet, og hvilken rolle *Mein Kampf* spilte i sin samtid. Et poeng som burde trekkes

²⁶⁵ Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, «Antisemittisme i norske aviser på 1930- og 1940-tallet,» <https://www.hlsenteret.no/undervisning/materiell/9aAntisemittisme.html>.

²⁶⁶ Jødisk Museum, «Antisemittisme før og nå,» <https://antisemittisme-forogna.no/>.

frem er antisemittismens stilling i Tyskland før nazismen, og om Hitler brukte sine koblinger og videreutviklinger av eksisterende subversjonsmyter til å skaffe seg oppslutning. Forordet i *Min kamp* fra 2019 og forordet til 3. kapittel, skrevet av Anders G. Kjøstvedt er gode å basere seg på her.

Jeg benytter meg hovedsakelig av en sosiokulturell læringsstrategi her, gjennom aktiv deltagelse og interaksjon mellom lærer og elev. Det elevene får ut av kildearbeidet i samarbeid med andre (det potensielle utviklingsnivået), er viktig for å finne de enkelte elevenes ‘nærmeste utviklingszone’, som er det området undervisningen burde rettes mot.²⁶⁷ I historiefaget er deltagelse og formulering av spørsmål og forklaringer sentralt. Derfor mener jeg det er viktig å strukturere en god diskusjonsarena for elevene med læreren som en ekspertdeltager i dialogene.²⁶⁸ Oppgavene til kildene er ment å følge et IRE/F-mønster. Det vil si at oppgavene er *initiativet* fra læreren, elevene gir *respons*, og lærer gir en *evaluering* og/eller *feedback* på svarene.²⁶⁹ Kilden leses og oppgavene (1) gjøres individuelt, i mindre grupper og gjennomgås deretter i plenum (IGP). Ved god bruk av ‘*revoicing*’ og ‘*recapturing*’ vil gjennomgangen av de første oppgavene gi elevene en ekstra mulighet til å få med seg sentralt læringsinnhold fra hverandre, før de neste oppgavene (2) arbeides med i grupper. Gruppediskusjonene løftes opp i en plenumsdiskusjon etter samme mønster med *revoicing* og *recapturing*, før økten avsluttes med en konsolideringsfase. At diskusjonene dras opp i plenum etter først individuelt og videre gruppearbeid, vil være med på å trekke frem flere gode innspill fra elevene, men også sørge for at det ikke er flere som sitter igjen med direkte feil informasjon etter lesningen av en såpass kontroversiell tekst.

I konsolideringsfasen vil svarene elevene har kommet frem til brukes videre for å samles under spørsmålene: ‘Hvordan forholdt Hitler seg til styreformen i Weimarrepublikken?’ ‘Hvordan koblet Hitler dette synet sammen med fiendebildene han hadde av jødene’.

Til elev:

Oppgaver til kilde 1.

Les kilden og svar på spørsmålene:

1. Når ble kilden til, og hvorfor ble den skrevet?

²⁶⁷ Eli Ottesen, «Det viktigste er læring,» i *Lektor - adjunkt - lærer: artikler for studiet i praktisk-pedagogisk utdanning*, red. Henrik Fladmoe Rolf Mikkelsen (Oslo: Universitetsforlaget, 2009). s. 115

²⁶⁸ Ibid. s. 117

²⁶⁹ Kirsti Klette, «Hva vet vi om god undervisning?,» i *Praktisk-pedagogisk utdanning*, red. R. Säljö og R.J Krumsvik (Oslo: Fagbokforlaget, 2013). s. 175

2. Hva mener Hitler er problemet med demokratiet og parlamentarismen?
3. Stiller Hitler opp et alternativ til det parlamentariske demokratiet?
4. Hva kan Hitler mene med «naturens aristokratiske grunntanke»?
5. Hvordan argumenterer Hitler for sine synspunkter?
6. Hva slags kilde er dette, og hva kan vi bruke den til?

Oppgaver til kilde 2.

Diskuter i grupper:

1. Hvordan mener Hitler jødene er involvert i det parlamentariske demokratiet?
2. Fremlegges det noen argumenter for påstandene?
3. Hvilken grunn kan Hitler ha hatt for å gjøre denne koblingen?
4. Hvilke sammenhenger kan påstandene ha med holdninger i Tyskland i perioden?

7 Bibliografi

- Applebaum, Anne. *The Twilight of Democracy: The Failure of Politics and the Parting of Friends*. New York: Doubleday, 2020.
- Asbjørn Dyrendal, og Terje Emberland. *Hva er - konspirasjonsteorier*. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Barkun, Michael. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic visions in contemporary America*. Los Angeles: University of California Press, 2013.
- Bittner, Jochen. «1918 Germany Has a Warning for America.» *The New York Times*, 30. november 2020. <https://www.nytimes.com/2020/11/30/opinion/trump-conspiracy-germany-1918.html>. Besøkt 24. februar 2021.
- Bullock, Alan. *Hitler and Stalin: Parallel Lives*. New York: Alfred A. Knopf, INC., 1992.
- Dahl, Hans Fredrik. *Vidkun Quisling: En Fører for Fall*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 1992.
- Das 25-Punkte-Programm der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei*. München: 24. Februar, 1920. <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/gruendungsprogramm-der-nsdap-1920.html>. Besøkt 22. februar 2021
- Den Nye Verdenskeiser: Zions lærde ældstes protokoller*. Kristiania: A/S Helge Erichsen & co.s Forlag, 1920.
- Dyrendal, Asbjørn. «Denne verdens herskere.» I *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, redigert av arnfinn Pettersen og Terje Emberland. Oslo: Humanist Forlag as, 2003.
- Døving, Cora A. «Antisemitism and Islamophobia: a Comparison of Imposed Group Identities.» *Tidsskrift for Islamforskning - Islam og minoriteter*, nr. 2 (2010).
- Eatwell, Roger. «The Nature of ‘Generic Fascism’: Complexity and Reflexive Hybridity.» I *Rethinking fascism and Dictatorship in Europe*, redigert av A. C. Pinto og A. Kallis. London: Palgrave Macmillan, 2014.
- Egge, Åsmund. *Fra Aleksander II til Boris Jeltsin: Russlands og Sovjetunionens moderne historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1999.
- . *Kirov-gåten: mordet som utløste Stalins terror*. Oslo: Unipub, 2009.
- Eriksen, Trond Berg. Harket, Håkon, og Lorenz, Einhart. *Jødehat*. Oslo: N. W. Damm & Søn As, 2006.

- Grant, Adam. *Think Again: The Power of Knowing What You Don't Know*. London: WH Allen, 2021.
- Griffin, Roger. «Studying Fascism in a Postfascist Age. From New Consensus to New Wave?». *Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies* 1 (2012).
- «Grünspans Hintermänner.». I *Der SA-Mann*. 18. november 1938.
<https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn544561>. Besøkt 8. mars, 2021
- Göring, Hermann. «Excerpts of the Testimony of Hermann Goering 3.» University of Missouri-Kansas City,
<http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/Goering5.html>. Besøkt 3. april, 2021
- Hett, Benjamin Carter. «This Story Is About Something Fundamental: Nazi Criminals, History, Memory, and the Reichstag Fire.». *Central European History* vol. 48, nr. 2, juni (2015).
- Hitler, Adolf. *Min Kamp: Annet Bind, den nasjonalsosialistiske rørsle*. Oslo: J. M. Stenersens Forlag, 1941.
- . *Min kamp: bind 1 og 2*. oversatt av Dag Biseth. Oslo: Literarum forlag as, 2019.
- . *Min Kamp: Første bind, et oppgjør*. Oslo: J. M. Stenersens Forlag, 1941.
- Hitler's Table Talk 1941-1944: His Private Conversations*. Oversatt til engelsk av Norman Cameron og R. H. Stevens. New York City: Enigma Books, 2000.
- Hjeltnes, Guri. «Nye og gamle fiendebilder.» I *Forskningsrådets konferanse om ekstremisme og terrorisme*, 2015. <https://www.hlsenteret.no/aktuelt/nyheter/2015/foredrag-forskningsradet-guri-hjeltnes.pdf>. Besøkt 6. januar, 2021.
- Hofstadter, Richard. «The Paranoid Style in American Politics.». *Harper's Magazine*, november (1964).
- Jødisk Museum. «Antisemittisme før og nå.» <https://antisemittisme-forogna.no/>. Besøkt 4. mai, 2021.
- Kellerhoff, Sven Felix. «Was die neue Eidesstattliche Erklärung eines SA-Manns bedeutet.» *Die Welt*, 26.07.2019.
<https://www.welt.de/geschichte/article197532259/Reichstagsbrand-Was-die-neue-Erklarung-eines-SA-Manns-bedeutet.html>. Besøkt 5. mars, 2021
- Kjøstvedt, Anders G. «Forord.». I *Adolf Hitler, Min kamp: bind 1 og 2*. Oslo: Literarum forlag as, 2019.
- Klemperer, Victor. *Jeg skal vitne til siste stund: dagbøker fra Hitler-Tyskland 1933-1945*. Oslo: Gyldendal, 1999.

- Klette, Kirsti. «Hva vet vi om god undervisning?». I *Praktisk-pedagogisk utdanning*, redigert av R. Säljö og R.J Krumsvik. Oslo: Fagbokforlaget, 2013.
- Krieg, Gregory. «Trump's final days put the country at a dangerous crossroad.» *CNN*, 11.01.2021. <https://edition.cnn.com/2021/01/10/politics/donald-trump-mike-pence-final-days-25th-amendment/index.html>. Besøkt 12. Januar, 2021
- Kunnskapsdepartementet. *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS01-03)*. Oslo: 2019. Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020
- . *Overordnet del - verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Oslo: 2017. Fastsatt ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020
- Lentz III, Harris M. *Assassinations and Executions: an Encyclopedia of Political Violence 1865 - 1986*. London: McFarland & Company, Inc, 1988.
- Malt, Ulrik. «Paranoid psykose.» I *Store medisinske leksikon*. snl.no. https://sml.snl.no/paranoid_psykose. Besøkt 3. mai 2021.
- Molotov, Vjatsjeslav, og von Ribbentrop, Joachim. *The Molotov-Ribbentrop Pact*. Moskva: 23. august 1939. <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/1939pact.asp>. Besøkt 14. april 2021.
- NRK. «Spørretimen: Konspirasjonsteorier. med Terje Emberland, Cathrine Thorlaifsson, og Kristoffer Egeberg.» I *EKKO*, 02.02.2021.
- Office of United States Cief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality. *Nazi Conspiracy and Aggression Volume V*. Washington: United States Government Printing Office, 1946.
- Ottesen, Eli. «Det viktigste er læring.» I *Lektor - adjunkt - lærer: artikler for studiet i praktisk-pedagogisk utdanning*, redigert av Henrik Fladmoe Rolf Mikkelsen. Oslo: Universitetsforlaget, 2009.
- Overy, Richard. *The Dictators: Hitler's Germany, Stalin's Russia*. London: Penguin Books, 2005.
- Pauley, Bruce F. *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century*. 3. utg. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009.
- Peters, Jeremy W. «How Trump-fed Conspiracy Theories About Migrant Caravan Intersect With Deadly Hatred.» *The New York Times*, 29.09.2018. <https://www.nytimes.com/2018/10/29/us/politics/caravan-trump-shooting-elections.html>. Besøkt 15. januar 2021.

- Pettersen, Arnfinn. «Om å rope ulv i tide.» I *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, redigert av Arnfinn Pettersen og Terje Emberland. Oslo: Humanist Forlag as, 2003.
- Pipes, Richard. *The Unknown Lenin: From the Secret Archive*. London: Yale University Press, 1996.
- Politiets Sikkerhetstjeneste. «Nasjonal Trusselvurdering 2020». (04.02.2020)
<https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger/nasjonal-trusselvurdering-2020/>.
 Besøkt 17. januar 2021.
- Politiets Sikkerhetstjeneste. «Nasjonal Trusselvurdering 2021». (08.02.2021)
<https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger/nasjonal-trusselvurdering-2021/>.
 Besøkt 10. mai 2021.
- Rayfield, Donald. *Stalin and his Hangmen*. London: Penguin Books Ltd, 2005.
- Rian, Dagfinn. «Zions vises protokoller.» I *Konspiranoia: Konspirasjonsteorier fra 666 til WTC*, redigert av Arnfinn Pettersen og Terje Emberland. Oslo: Humanist Forlag As, 2003.
- Riaz, Wasim. «Philip Manshaus dømt til 21 års forvaring.» *Aftenposten*, 11.06.2020.
<https://www.aftenposten.no/norge/i/Op4E3E/philip-manshaus-doemt-til-21-aars-forvaring>. Besøkt 18. januar 2021.
- Sayers, Michael, og Albert E. Kahn. *Den store sammensvergelsen: Den hemmelige krig mot Sovjet-Samveldet*. Oslo: Forlaget Oktober A/S, 1975.
- Schwencke, Morten, og Thomas Olsen. «Gjerningsmann filmet angrepet direkte. Hevder han var inspirert av Behring Breivik.» *Aftenposten*, 15.03.2019.
<https://www.aftenposten.no/verden/i/jP6XPo/gjerningsmann-filmet-angrepet-direkte-hevder-han-var-inspirert-av-beh>. Besøkt 18. januar 2021.
- Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter. «Antisemittisme i norske aviser på 1930- og 1940-tallet.» Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter,
<https://www.hlsenteret.no/undervisning/materiell/9aAntisemittisme.html>. Besøkt 4. mai 2021.
- Service, Robert. *Lenin: en biografi*. Oslo: N. W. Damm & Søn As, 2006.
- . *Stalin: A Biography*. New York: Macmillan, 2004.
- Skiphamn, Morten Langfeldt Dahlback og Sile S. «Konspirasjonsteorier dominerer vaksinediskusjonen på Facebook.» *Faktisk.no*, 4. desember 2020.
<https://www.faktisk.no/artikler/o8K/konspirasjonsteorier-dominerer-vaksinediskusjonen-pa-facebook>. Besøkt 28. april 2021.

- Sovjetunionens kommunistiske partis (bolsjevikenes) historie*. Oslo: Internasjonalt arbeiderforlag, 1939.
- Stalin, Josef. *Beretningsforedrag på den 18. partikongress om SUKP(b)s sentralkomites arbeid*. Oslo: Internasjonalt Arbeiderforlag, 1939.
- Sullivan, Margaret. «As the bizarre QAnon group emerges, Trump rallies go from nasty to dangerous.» *The Washington Post*, 01.08.2018.
https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/as-the-bizarre-qanon-group-emerges-trump-rallies-go-from-nasty-to-dangerous/2018/08/01/063ed6f8-9585-11e8-a679-b09212fb69c2_story.html. Besøkt 17. januar 2021.
- Sørensen, Øystein. *Den store sammensvergelsen: Historien om det hemmelige selskapet illuminatus og dets mange ugjerninger*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 2010.
- . «Totalitarisme som begrep og fenomen.» I *Ideologi og terror: Totalitære ideer og regimer*, redigert av Øystein Sørensen, Bernt Hagtvet og Bjørn Arne Steine. Oslo: Dreyers Forlag, 2011.
- Teaching History With Big Ideas: Cases of Ambitious Teachers*. redigert av S.G. Grant og Jill M. Gradwell Lanham: Rowman & Littlefield Education, 2010.
- Wineburg, Sam. *Why Learn History (When It's Already on Your Phone)*. Chicago: The University of Chicago Press, 2018.

8 Vedlegg

8.1 Utdrag fra *Mein Kampf*

Min Kamp: bind 1 og 2, (Oslo: Literarum forlag as, 2019), kapittel 3, s. 138 – 140

At dette spesielle tilfellet var så vanskelig, fikk meg til å studere problemet med enda større grundighet enn det som nok er vanlig i så unge år. Det som først og fremst ga meg noe å tenke på, var den tydelige mangelen på ansvar samlet hos én enkelt person. Parlamentet fatter et eller annet vedtak med konsekvenser som kan være aldri så katastrofale uten at noen har ansvar for det, uten at noen blir stilt til regnskap. For kan det kalles å ta ansvar når det skjer noe galt og den skyldige regjeringen går av? Eller at koalisjonen blir endret – ja, at parlamentet til og med oppløser seg selv? Kan i det hele tatt et skiftende flertall av mennesker gjøres ansvarlige? Er ikke enhver tanke om ansvar knyttet til én person? Kan en i praksis holde lederen av en regjering ansvarlig for handlinger som utelukkende kan skje og bli gjennomført på bakgrunn av et flertalls vilje og velvilje?

Eller: Oppfatter en ikke i høyere grad den førende statsmannens oppgave mer som evnen til å få en tomskallet saueflokk til å se det geniale i hans forslag, enn som å frembringe den skapende tanke eller plan i seg selv, for så å tigge dem om å stemme på den? Er det kriteriet for en statsmann at han i like høy grad behersker overtalelsens kunst som statsmannens kløktighet når det gjelder det gjelder å trekke de store linjene eller ta store beslutninger? Er en leder uegnet når det ikke lykkes ham å skaffe seg flertall for en bestemt idé i en mer eller mindre tilfeldig sammenrasket flokk? Ja, har denne flokken noen gang i det hele tatt forstått en idé før suksessen vitnet om dens storhet? Er ikke hver eneste geniale dåd på denne jord geniets åpenlyse protest mot tregheten i de brede lag av folket? Men hva skal den statsmann gjøre som ikke lykkes med å lokke denne flokken til å gå med hans planer? Skal han kjøpe og betale dem? Eller skal han, stilt overfor sine medborgeres dumhet, gi opp å få gjennomført de oppgavene han ser på som livsnødvendigheter, skal han trekke seg tilbake, eller skal han likevel bli sittende? I en slik situasjon, vil ikke en virkelig karakter havne i en uløselig konflikt mellom erkjennelse og anstendighet, eller rettere sagt ærlig innstilling? Hvor går grensen her mellom plikten overfor offentligheten og forpliktelsen overfor hans personlige ære? Må ikke enhver sann leder frabe seg å bli degradert til en politisk filister på denne måten? Må ikke enhver filister nå føle seg fristet til å «skape» politikk, i og med at det ikke er ham, men en eller annen uoverskuelig flokk som til slutt må stå til rette? Vil ikke vårt parlamentariske flertallsprinsipp gjøre at hele

førertanken blir smadret? Innbiller en seg at de fremskrittene som skjer i verden, stammer fra flertallets hjerne og ikke den enkeltes hode? Eller mener en kanskje at en i fremtiden kan unnvære denne betingelsen for all menneskelig kultur? Fremstår den tvert imot som mer nødvendig enn noensinne?

Når det parlamentariske prinsipp om at flertallet bestemmer, avviser denne personens autoritet og i stedet lar tallet på den aktuelle hopen avgjøre, forsynder det seg mot naturens aristokratiske grunntanke; ikke det at jeg på noen måte hevder at naturen setter likhetstegn mellom ordet «adel» og de ti tusen som utgjør det øverste, dekadente sjikt i vårt samfunn.

8.2 Utdrag fra *Mein Kampf*

Min Kamp: bind 1 og 2, (Oslo: Literarum forlag as, 2019), kapittel 3,

s. 140

«Hvilken skade denne innretningen volder for et moderne demokratisk parlamentsstyre, er vanskelig å forestille seg for den som leser jødiske aviser, om han ikke har lært å tenke selvstendig og vurdere det han får servert.»

s. 145

«Vil en forstå hvor farlige disse avisjøblene er, må en studere den infame jødiske måten å gå frem på: Som ved trolldom blir det på hundrevis av steder samtidig tømt søppelbøtter med de mest nedrige bakvaskelser og æreskrenkelser av hederlige personer.»

s. 145

«Dette rasket står imidlertid bak mer enn to tredjedeler av den såkalte «offentlige opinion», og opp fra dette skummet stiger den parlamentariske Afrodite¹.»

¹ Afrodite, gudinne i gresk mytologi, ble ifølge legenden født av havets skum og steg opp fra det.